

JURIDISKA FAKULTETEN

VID LUNDS UNIVERSITET

Jonathan Lindström

Återkrav av överdebiteringar

En studie om passivitet och *condictio indebiti*

JURM02 Examensarbete

Examensarbete på juristprogrammet

30 högskolepoäng

Handledare: Per Samuelsson

Termin: VT23

Innehåll

Summary	4
Sammanfattning	6
Förord.....	8
Förkortningar	9
1 Inledning	10
1.1 Bakgrund	10
1.2 Syfte och frågeställningar.....	10
1.3 Avgränsningar	11
1.4 Metod.....	11
1.5 Material och forskningsläge	12
1.6 Disposition.....	15
2 Conductio indebiti	17
2.1 Inledning.....	17
2.2 Dispositioner och bindande rättshandlingar	18
2.3 Undantagsregeln	21
2.3.1 Inledning	21
2.3.2 God tro	22
2.3.3 Inrättande	23
2.3.3.1 Inledning	23
2.3.3.2 Inrättandekravets innebörd	24
2.3.3.3 Tidsaspekten	27
2.3.4 Övergripande intresseavvägning.....	27
2.3.4.1 Parternas möjlighet att överblicka relevanta förhållanden.....	28
2.3.4.2 Parternas oaktsamhet	29
2.3.4.3 Tidens gång.....	30
2.3.5 NJA 1994 s. 177 & NJA 1999 s. 575.....	30
2.4 Särskilt om underbetalning.....	31
2.5 Analys.....	32
3 Särskilda rättsfallsanalyser	34
3.1 Inledning.....	34
3.2 ”Stångåstaden” NJA 1989 s. 224.....	34
3.3 ”Ränteskruven” NJA 2005 s. 142.....	36
3.4 ”Svartöns pris” NJA 2022 s. 3.....	37
3.4.1 Inledning	37
3.4.2 Analogi med avtalsbrottsreklamation	38

3.4.3	Reklamationsplikt mot faktura.....	39
3.4.4	Allmänna passivitetsgrundsatser.....	40
4	Allmänt om passivitet	43
4.1	Inledning.....	43
4.2	Systematisering av passivitetsregler.....	43
4.3	Passivitetens rekvisit	45
4.3.1	Förändrade förhållanden.....	45
4.3.2	Kunskap och god tro	46
5	Materiella passivitetsverkningar.....	48
5.1	Passivitet som rättshandling	48
5.2	Passivitet som självständigt rättsfaktum.....	51
5.2.1	Inledning	51
5.2.2	Avtalsverkan i rättspraxis	53
5.2.3	Avtalsverkan och återkrav	55
5.2.4	Förlust av rätt att göra anspråk gällande.....	56
5.2.4.1	Inledning	56
5.2.4.2	”Kravmjölken” NJA 2017 s. 203.....	56
5.2.4.3	”Leksaksaffären i Vimmerby” NJA 2018 s. 171 ..	58
5.2.4.4	Applicering på återkravsanspråk	59
6	Processuella passivitetsverkningar	62
7	Avslutande reflektioner	64
	Käll- och litteraturförteckning.....	65
	Rättsfallsförteckning	69
	Högsta domstolen	69
	Hovrätterna	70

Summary

When someone has overpaid in the mistaken belief that there was an obligation to pay, the doctrine of *condictio indebiti* comes into play. For the principles to be applicable, the payment must have no legal basis. A legal basis for the payment exists if there is a contractual basis for it, or if the payment constituted a disposition.

The general rule of *condictio indebiti* is that the payment must be returned. However, in some cases, a payee may be entitled to retain a payment without a legal basis. There are three requisites. The payee must have received and subsequently *adapted* to the payment *in good faith*. Furthermore, in the light of a *general assessment of the parties' interests*, it must appear to be justified that the payer's right of repayment should fail. Examples of circumstances that may be significant in this assessment of interests are which of the parties was able to oversee the situation at the time of payment, and whether any of the parties acted negligently.

The principles of *condictio indebiti* allow for an assessment that considers the interests of both parties. However, there are other rules that may affect a payer's right of repayment. If the payer delays too long with his repayment claim, the right of repayment may be lost according to the general principles of passivity. This paper discusses if and when such passivity effects can occur, and how they relate to the principles of *condictio indebiti*.

In exceptional cases, a contracting party who is passive may be bound by his passivity. The passivity then gives rise to the creation, modification, or cancellation of a contractual relationship (contractual effect). As a starting point, the passivity must be interpreted as a legal act in order for it to have contractual effect. The justified reliance of the non-passive party is crucial to the question of whether a legal act exists. The question of whether a party can be considered to have waived its rights under the contract also requires the knowledge of the waiving party. Thus, in an overcharge situation, the recipient must have a justified reliance that the payer has waived his right and the payer must have knowledge of the overcharge.

However, according to substantive norms of passivity, passivity may also be regarded as an independent legal fact. The distinction between passivity as a legal act (subjective passivity effect) and passivity as an independent legal fact (objective passivity effect) is upheld in the legal literature.

In "Svartöns pris" NJA 2022 s. 3, the Supreme Court stated that a claimant can lose his right of repayment due to passivity. The Court cited statements in previous rulings regarding the obligation to notify the counterparty that a claim is being asserted. Upon failure to comply with this obligation, the claim is lost. Such a duty may exist when a party knows that the other party is

establishing himself in reliance on an erroneous legal assessment, when a party has given the other party the impression that he has surrendered his right or when a party has failed to assert his right for a very long time. When both parties are unaware of a deviant contractual practice, it is crucial which of the parties is closest to bearing the risk of its negative consequences.

The situations in which the application of the passivity principles and *condictio indebiti* would lead to different conclusions seem to be rare. The time lag between payment and recovery is of central importance for the *adaption* requirement. The passivity of the claimant may also be relevant for the *assessment of interests*. The *good faith* of the payee is crucial to *condictio indebiti*, but typically also to the passivity rules. The risk allocation rule mentioned in the paragraph above prescribe an assessment very similar to *the assessment of interests*.

If Article 47 of the Sale of Goods Act (1990:931) is directly or analogously applicable to the type of contract, the payer must make a claim against an invoice. In the absence of a complaint, the payer suffers evidentiary disadvantages. A payer's passivity can thus affect his actual chances of success with a recovery, even if the right to repayment as such has not been lost.

Sammanfattning

När någon har betalat ett för stort belopp i den felaktiga tron att det fanns en betalningsskyldighet aktualiseras läran om *condictio indebiti*. För att principerna ska kunna tillämpas krävs att betalningen saknar *rättsgrund*. En rättsgrund för betalningen föreligger om det finns en avtalsrättslig grund för den, eller om betalningen utgjort en *disposition*.

Huvudregeln enligt *condictio indebiti* är att betalningen ska gå åter. I vissa fall kan en mottagare emellertid ha rätt att behålla en betalning utan rättsgrund, enligt undantagsregeln. Tre krav uppställs. Mottagaren ska ha varit i *god tro* vid betalningstillfället och *inrättat* sig efter den. Vidare ska det mot bakgrund av en *övergripande intresseavvägning* framstå som motiverat att betalarens återkravs rätt ska falla. Exempel på omständigheter som kan få betydelse vid intresseavvägningen är vem av parterna som kunnat överblicka situationen vid betalningen, samt om någon av parterna förfarit oaktsamt.

Principerna om *condictio indebiti* möjliggör en bedömning som tar hänsyn till båda parternas intressen. Det finns dock andra regler som kan påverka en betalares återkravs rätt. Om betalaren dröjer för länge med sitt återkrav finns en risk att återkravs rätten faller enligt allmänna passivitetsgrundsatser. Den här uppsatsen diskuterar om och när sådana passivitetsverkningar kan inträda, samt hur de förhåller sig till principerna om *condictio indebiti*.

En kontrahent eller avtalspart som förhåller sig passiv kan i undantagsfall bli bunden genom sin passivitet. Passiviteten ger då upphov till uppkomst, förändring eller upphävande av ett avtalsförhållande (*avtalsverkan*). Som utgångspunkt krävs att passiviteten kan tolkas som en rättshandling för att den ska medföra avtalsverkan. Den icke-passive partens befogade tillit är central för frågan om en rättshandling föreligger. När det är fråga om en part kan anses ha eftergett sin rätt enligt avtalet ställs även ett krav på den eftergivande partens insikt. I en överdebiteringssituation krävs alltså dels att mottagaren har fog för sin tillit till att betalaren eftergett sin rätt, dels att betalaren har kunskap om överdebiteringen.

Enligt materiella passivitetsnormer kan passivitet emellertid få betydelse även som ett självständigt rättsfaktum. I doktrinen görs en åtskillnad mellan passivitet som rättshandling (subjektiv passivitetsverkan) och passivitet som självständigt rättsfaktum (objektiv passivitetsverkan).

I ”Svartöns pris” NJA 2022 s. 3 uttalade Högsta domstolen (HD) att en betalare kan förlora sin rätt till återbetalning på grund av passivitet. HD hänvisade till uttalanden i tidigare avgöranden, om när det kan finnas en plikt att meddela motparten om att anspråk görs gällande. En sådan plikt finns när en part vet att motparten inrättar sig på visst sätt i förlitan på en felaktig rättslig bedömning, när en part har gett motparten intrycket att han har eftergivit sin

rätt eller när en part under mycket lång tid underlåtit att göra sin rätt gällande. När båda parterna är ovetande om en avvikande avtalsstillämpning är det avgörande vilken av parterna som är närmast att bära risken för de negativa konsekvenserna av den.

Situationerna då en tillämpning av passivitetsreglerna och *condictio indebiti* skulle leda till olika slutsatser synes vara sällsynta. Tidsutdräkten mellan betalning och återkrav är av central betydelse för *inrättandekravet*. Betalarens passivitet kan även vara relevant för *intresseavvägningen*. Att mottagaren har varit i *god tro* är centralt för *condictio indebiti*, men typiskt sett också för passivitetsreglerna. Den riskfördelningsregel som nämns i stycket ovan påminner mycket om *intresseavvägningen*.

Om 47 § köplagen (1990:931) är direkt eller analogvis tillämplig på avtalstypen måste betalaren reklamera mot en faktura. Vid underlåten reklamation lider betalaren bevismässiga nackdelar. En betalares passivitet kan alltså påverka dennes faktiska möjligheter att nå framgång med ett återkrav även om rätten till återbetalning som sådan inte har fallit.

Förord

Uppsatsen är nu färdigskriven, och min studietid i Lund avslutas härmed. Jag tillåter mig själv att skriva några ord om de senaste nio terminerna. Det varma sommarvädret lockar, så jag tänker hålla mig kort. Åtminstone är några tack-sägelsor på sin plats.

Jag vill börja med att tacka min handledare Per Samuelsson, som bistått med värdefulla synpunkter och intressanta diskussioner om ämnet.

Jag vill även rikta ett tack till alla vänner som jag fått under dessa år, inte minst mina kursare och grannar i korridoren på Sparta. Utan er hade jag inte kunnat påstå att tiden i Lund har varit den bästa i mitt liv – pandemin till trots. Även min mamma förtjänar ett tack för all stöttning genom åren, och för korrekturläsning. Ett särskilt tack också till min gode vän Johan, som även han korrekturläst uppsatsen.

Lund i maj 2023

Jonathan Lindström

Förkortningar

AB 72	Allmänna bestämmelser för byggnads-, anläggnings-, och installationsentreprenader
AvtL	Lag (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område
G:a köplagen	Lag (1905:38 s. 1) om köp och byte av lös egendom
HagL	Lag (1991:351) om handelsagentur
HD	Högsta domstolen
JFT	Tidskrift utgiven av Juridiska Föreningen i Finland
JT	Juridisk Tidskrift
NJA	Nytt juridiskt arkiv
Prop.	Proposition
SvJT	Svensk juristtidning

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Många (kanske till och med de flesta) avtal innefattar penningförpliktelser. Vanligen ska en avtalspart prestera in natura, och en annan i pengar. Så är fallet vid exempelvis köp. En central fråga för dessa avtal är priset. Ofta vållar prisfrågan inga större bekymmer, men ibland är omständigheterna mer komplicerade. Parterna kan välja att avtala om vissa beräkningsgrunder för priset som gör det slutgiltiga priset avhängigt vissa parametrar – exempelvis nedlagda timmar eller självkostnader. Långvariga avtal kan innehålla klausuler för indexreglering eller räntestjusteringar som kan vara svåra att tillämpa. Kort sagt kan det av flera skäl uppstå oenigheter om huruvida det pris som i slutändan står på fakturan är avtalsenligt.¹

En situation som kan uppstå är att gäldenären upptäcker överdebiteringar *efter* att betalning erlagts – och därför framställer anspråk om återbetalning av det för mycket betalda. Borgenären kan i ett sådant läge vara obenägen att betala, denne har ju utgått ifrån att betalningen var definitiv. Flera invändningar mot kravet kan tänkas. Borgenären kan till exempel framhålla att gäldenären har tagit ställning till betalningskravet och måste anses ha godkänt kravet i och med betalningen, eller att återbetalningsanspråket framställts för sent.

I en situation som beskrivs i stycket ovan aktualiseras olika regler. Återkrav av överbetalningar är ofta hänförliga till läran om misstagsbetalningar (*condictio indebiti*).² Betalarens eventuella bundenhet av sin betalning avgörs mot bakgrund av allmänna avtalsrättsliga principer.³ När viss tid passerar mellan betalning och återkrav kan även betalarens passivitet påverka rätten till återbetalning.⁴ Denna uppsats söker utreda hur dessa regler tillämpas och hur de förhåller sig till varandra.

1.2 Syfte och frågeställningar

Syftet med denna uppsats är att undersöka betalares rätt att återkräva erlagd betalning på grund av överdebitering.

En första fråga för uppsatsen är därför när en överdebitering ska gå åter enligt läran om *condictio indebiti*.

¹ Jfr. ”Stångåstaden” NJA 1989 s. 224; ”Ränteskruven” NJA 2005 s. 142.

² Flera av de mål där HD tillämpat *condictio indebiti* har rört just överbetalningar. Se till exempel NJA 2001 s. 353; ”Ränteskruven” NJA 2005 s. 142; ”Tryckerimomsen I” NJA 2015 s. 1072.

³ Lindskog (2022), s. 152.

⁴ ”Svartöns pris” NJA 2022 s. 3.

En andra fråga för uppsatsen är hur en betalares passivitet efter betalningen kan påverka rätten till återbetalning.

En tredje fråga är hur reglerna om passivitetsverkan förhåller sig till läran om *condictio indebiti*.

1.3 Avgränsningar

Uppsatsen undersöker inte återkrav av erlagd betalning med hänvisning till brister i betalningsmottagarens avtalsprestation (naturafullgörelse). Den behandlar inte återkrav på grund av fel eller dröjsmål i vara eller tjänst.

Uppsatsen behandlar inte heller det förhållandet att en betalning återkrävs med hänvisning till en ogiltighetsgrund i 3 kap. lag (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område (AvtL). Även förutsättningsläran faller utanför uppsatsens fokus. Detsamma gäller principen om obehörig vinst.

Uppsatsen behandlar svensk rätt. Att svenska uppsatser om *condictio indebiti* i något avseende redogör även för romersk rätt är vanligt. Denna uppsats innehåller ingen sådan redogörelse.⁵ Att uppsatsen är begränsad till svensk rätt innebär också att framställningar från danska, norska och finska författare lämnas utanför.

Återkrav av felaktigt utbetald lön lämnas utanför uppsatsen. Om framställningen enbart fokuserat på *condictio indebiti* hade Arbetsdomstolens avgöranden om sådana återkrav lämpligen behandlats. De är emellertid inte relevanta för uppsatsens syfte.

1.4 Metod

Den metodansats som valts är rättsdogmatisk. Enligt Claes Sandgren är dess uppgift att med ledning av vedertagna rättskällor beskriva gällande rätt.⁶ Åsa Gunnarsson & Eva-Maria Svensson framhåller att metoden i princip är liktydig med urvalet av material, och hur det används.⁷ Rättskällevärdet pekar ut vilket material (vilka källor) som utgör rättskällor. Den anger också hur rättskällorna ska användas, och i vilken ordning.⁸ Begreppet rättskälla används för att skilja ut de källor som har rättslig auktoritet.⁹

Aleksander Peczenik gör en uppdelning mellan rättskällor som ska, bör och får beaktas som auktoritetsskäl i juridisk argumentation. Den första gruppen utgörs av författning och sedvanerättsliga regler. Den andra gruppen utgörs

⁵ Den vetgirige kan med fördel läsa Ingvarsson (2016), s. 9–19.

⁶ Sandgren (2021), s. 31; Jfr Gunnarsson & Svensson (2023), s. 67.

⁷ Gunnarsson & Svensson (2023), s. 107 f.

⁸ Gunnarsson & Svensson (2023), s. 108, 113.

⁹ Dahlman (2019), s. 57.

av lagförarbeten och prejudikat. Den tredje gruppen innefattar bland annat doktrin.¹⁰ Dahlman anser att uppdelningen är missvisande. Alla rättskällor ger handlingsskäl. Skillnaden mellan rättskällor består i att olika rättskällor kräver olika starka motskäl för att åsidosättas.¹¹

I denna uppsats används lagstiftning i viss utsträckning. Prejudikat används desto mer. På grund av luckor i rättspraxis och lagstiftning tas hänsyn även till doktrin, och i viss mån rättsfall från hovrätterna. Enligt Christian Dahlman är det få rättsvetenskapliga verk som har behandlats som rättskällor, det vill säga med rättsliga auktoritet. Doktrin kan ändå användas av domare för att identifiera lösningar på rättsliga problem, i kraft av styrkan i argumenten.¹² Även Bert Lehrberg ifrågasätter doktrinen auktoritet. Han menar dock att doktrin fått stort genomslag i praktiken, sin bristande auktoritet till trots.¹³

Jan Kleineman framhåller doktrinen betydelse, inte bara för att påvisa innehållet i gällande rätt, men också för att kritisera det. Det rör sig då om *kritiskt inriktad rättsdogmatik*. Han anför som exempel den debatt som följde HD:s avgörande i NJA 1951 s. 1. Den omfattande kritiken mot avgörandet förmådde HD att i ett senare avgörande ändra sin praxis.¹⁴ Rättsdogmatiken syftar då inte enbart till att rekonstruera en rättsregel som löser ett rättsligt problem. Den kan även användas för att kritisera lösningen, och föreslå förbättringar.¹⁵

Detta sistnämnda är relevant för denna uppsats, eftersom den befattar sig med fler än ett rättsinstitut som (eventuellt) kan tillämpas på samma rättsliga problem. Petter Asp diskuterar ett breddat perspektiv på *komparation* eller jämförelse. Komparativ metod tar oftast sikte på jämförelser mellan rättsläget i olika länder. Jämförelser kan emellertid göras också internt – inom en och samma rättsordning. Olika regler och principer kan då jämföras.¹⁶ Denna uppsats innefattar sådana jämförelser.

1.5 Material och forskningsläge

För att besvara den första och den tredje frågeställningen måste läran om *condictio indebiti* utredas. *Condictio indebiti* är inte en lagfäst regel i svensk rätt. Så har heller aldrig varit fallet, vid sidan av stadgandet ”missräkning är ingen betalning” som var upptaget i 4 kap. 8 § Utsökningsbalken i 1734 års lag. Sedermera fördes bestämmelsen vidare i förordning (1877:31 s. 51) om nya utsökningslagens införande, vilken upphävdes genom lag (1981:775) om

¹⁰ Peczenik (1995), s. 35.

¹¹ Dahlman (2019), s. 67.

¹² Dahlman (2019), s. 71.

¹³ Lehrberg (2021), s. 205.

¹⁴ Kleineman (2018), s. 33–36; Jfr NJA 2001 s. 177.

¹⁵ Nils Jareborg anför att rättsdogmatikens uppgift att rekonstruera ett rättssystem inte innebär ett hinder mot ett vidgat perspektiv. Det är enligt honom helt legitimt att rättsdogmatiker söker efter ideala lösningar. Se Jareborg SvJT 2004, s. 4.

¹⁶ Asp (2004), s. 56–62.

införande av utsökningsbalken.¹⁷ Institutet har sålunda för svenskt vidkommande utvecklats i rättspraxis. Ämnet har även diskuterats i den nordiska doktrinen. Denna uppsats fokuserar på svensk rätt, och lämnar således de danska, norska och finska arbetena utanför.¹⁸

För denna uppsats har den omtryckta och något utökade versionen av *Phillips Hults* arbete från 1952 varit av stor vikt. Uppsatsen, som publicerades första gången 1947, innehåller en redogörelse för nordisk doktrin och rättspraxis om läran. Flera författare har med eftertryck framhållit framställningens betydelse både för diskussionen i doktrinen och för hur *condictio indebiti* har utvecklats i rättspraxis.¹⁹ HD hänvisar alltjämt till uppsatsen i nyare rättsfall.²⁰ Det finns dock anledning att vara försiktig. Mycket har hänt sedan 1947 (1952) och HD har utvecklat och specificerat rekvisiten för *condictio indebiti*, ibland med ett annat synsätt än det Hult gav uttryck för.²¹ Sedan Hults tid har det skrivits mycket om *condictio indebiti*. I denna uppsats har främst *Torbjörn Ingvarssons*, *Lars Gortons*, *Christer Danielssons* och *Stefan Lindskogs* framställningar använts.²²

Något mer bör sägas om forskningsläget och *condictio indebiti*. *Jan Hellners* artikel från 1960 fokuserar på *condictio indebiti*s tillämpning på misstagbetalningar av försäkringsersättning, men innehåller uttalanden av mer allmängiltig karaktär.²³ Justitierådet Nils Alexanderssons PM i NJA 1933 s. 25 bör även nämnas i sammanhanget. Alexandersson redogjorde för *condictio indebiti* i romersk, fransk, tysk, schweizisk och dansk rätt, och konstaterade att svensk rättspraxis stod fri att bedöma situationen efter vad sakens natur kräver.²⁴ *Gertrud Lennander*, *Mikael Mellqvist* och *Marianne Rødvei*

¹⁷ Se Ingvarsson (2016), s. 33; Holmbäck SvJT 1937, s. 529 ff.

¹⁸ För hänvisningar till flera av verken som skrivits i våra nordiska grannländer, se Gorton JFT 2005, s. 457.

¹⁹ Mellqvist har nog uttryckt saken bäst. ”Så gott som alla diskussioner kring läran om *condictio indebiti* tar avstamp i Phillips Hults uppsats i Festskrift till Vilhelm Lundstedt från 1947... Och tar de inte avstamp i den uppsatsen så letar den sig förr eller senare fram till den.”, se Mellqvist JT 2021/2022, s. 952; Se också till exempel Hellner (1960), s. 177 som skriver att Hult ”gjort en avgörande insats i denna diskussion, och denna insats har av allt att döma även påverkat senare rättspraxis”.; Se även Gorton JFT 2005 s. 458, som anför att Hult ”lagt grunden till den senare utvecklingen”.; Se också Ingvarsson (2016), s. 10 ”En av de mest inflytelserika svenska framställningarna om *condictio indebiti* är Hults bidrag”.; Lindskog (2022), s. 942 ”Det största inflytande på svensk rättspraxis är nog att tillskriva Hult Juridisk debatt”.

²⁰ Se till exempel ”Skattekontot I” NJA 2011 s. 739, p. 13; ”Tryckerimomsen I” NJA 2015 s. 1072, p. 11.

²¹ Jfr. Ingvarsson (2016), s. 73, som anför att trots att man inte kan bortse från Hults framställning måste man undvika att kanonisera den.

²² Lindskog (2022); Ingvarsson (2016); Danielsson JT 2011/2012; Gorton JFT 2005.

²³ Hellner (1960); Hellner har även skrivit en artikel där kommenterar HD:s avgörande i NJA 1999 s. 575, se Hellner JT 1999/2000.

²⁴ NJA 1933 s. 25.

Aagaard har också skrivit artiklar som berör *condictio indebiti*.²⁵ Läran har även berörts i större obligationsrättsliga framställningar.²⁶

Det finns gott om rättspraxis om *condictio indebiti*. Denna uppsats bygger på ett tiotal avgöranden från HD. Det äldsta rättsfallet som behandlas är NJA 1933 s. 25 (Ryktare Olanders förbättrade hälsa). Hult bygger sitt resonemang om inrättandekravet på avgörandet, och rättsfallet har utgjort en utgångspunkt även för senare arbeten.²⁷ De övriga rättsfallen utgör de senaste som tillkommit.

Den andra och tredje frågeställningen förutsätter en utredning av passivitetsregler. Flera bestämmelser i civilrättslig lagstiftning tar sikte på verkningar av att ett rättssubjekt *inte* vidtar en åtgärd. Förutom bestämmelserna om allmän preskription i preskriptionslagen (1981:130) saknas lagregler som är direkt tillämpliga på återkrav av överdebiteringar. Lagstiftning i övrigt används i uppsatsen för att utreda analogimöjligheter.

Frågan om rättsverkan av passivitet har utretts i litteraturen. På 1960-talet publicerade *Ulf Cervin* och *Hjalmar Karlgren* arbeten på temat.²⁸ Flera rättsfall har tillkommit sedan dessa arbeten publicerades. Det saknas dock nyare arbeten om passivitet av jämförbar omfattning. Samtidigt kan det inte påstås att det inte har skrivits mycket om passivitet även på senare tid.

I en uppsats från 1993 diskuterar *Torgny Håstad* avtalsverkan av passivitet med avstamp i NJA 1962 s. 276 (Skarinmålet). *Johnny Herre* skrev 2006 en artikel i JT om bundenhet av passivitet mot avtalsbekräftelse. *Axel Adlercreutz* har i artikelform redogjort för avtalsrättens framväxt i svensk rättspraxis.²⁹ Verkan av passivitet har också behandlats i läroböcker i allmän avtalsrätt.³⁰ *Christina Hultmarks* avhandling om reklamation vid avtalsbrott bör också nämnas.³¹ Likaså *Lindskogs* monografi om preskription.³²

Det har visat sig vara en utmaning att på ett tillfredsställande sätt klassificera och hålla isär olika slags passivitetsregler, särskilt på det okodifierade området. HD är inte alltid tydliga med vilken slags passivitetsverkan det rör sig om, och olika författare tillämpar olika taxonomier.³³ *Niklas Arvidssons* och *Lars Gortons* artikel från 2019 har här varit av intresse. Författarnas indelning

²⁵ Lennander (2010); Mellqvist JT 2021/2022; Rødvei Aagaard JT 2021/2022.

²⁶ Exempelvis Mellqvist & Persson (2022); Rodhe (1956).

²⁷ Jfr Danielsson JT 2011/2012, s. 886; Lennander (2010), s. 437; Ingvarsson (2016), s. 45.

²⁸ Cervin (1960); Karlgren (1965).

²⁹ Adlercreutz (1990).

³⁰ Adlercreutz & Mulder (2021); Adlercreutz, Gorton & Frantz (2016); Adlercreutz & Gorton (2010); Ramberg & Ramberg (2022).

³¹ Hultmark (1996).

³² Lindskog (2021).

³³ Jfr. också Björkdahl JT 2011/2012, s. 242 som ansett det inte vara betydelsefullt (för hennes framställning) att utreda gränsdragningen.

har delvis legat till grund för hur passivitetsverkningar skiljs åt i denna uppsats. Artikeln tar även hänsyn till och innehåller analyser av HD:s senaste passivitetspraxis.³⁴

Erika P. Björkdahls artikel från 2012 kan också nämnas särskilt såsom relevant för denna uppsats. Björkdahls artikel fokuserar på passivitet och konkludent handlande i samband med hyresavtal. Artikeln inleds emellertid med ett utredningsavsnitt om avtalsbundenhet på grund av passivitet i allmänhet, som är relevant för alla slags avtal.³⁵

Det råder ingen generell brist på passivitetspraxis från HD. Frågan om passivitet och återkrav av överdebiteringar har dykt upp i olika avgöranden, men i huvuddelen av dessa har *condictio indebiti* tillämpats. Tre rättsfall utmärker sig: ”Stångåstaden” NJA 1989 s. 224, ”Ränteskruven” NJA 2005 s. 142, samt ”Svartöns pris” NJA 2022 s. 3. I samtliga diskuterades betalarens passivitet på ett sätt som inte kan urskiljas i andra avgöranden, nämligen i relation till regler om reklamationsplikt, samt allmänna passivitetsgrundsatser. Andra rättsfall används i uppsatsen för att skapa en så bred bild som möjligt av passivitetsprinciperna i svensk rätt, och avgöra om och hur dessa kan tillämpas på återkrav.

I viss mån beaktas även hovrättspraxis. På grund av luckorna i HD:s rättspraxis har detta ansetts värdefullt, inte som auktoritetsskäl, utan för att belysa hur rättsläget har uppfattats i konkreta fall som överensstämmer med problemställningen. En svaghet här är att hovrättsfallen inte är tillräckligt många för att kunna läggas till grund för några säkra slutsatser.

1.6 Disposition

Uppsatsen inleds i avsnitt 2 med en analys av *condictio indebiti*. Avsnittet inleds med en introduktion till rättsinstitutet och dess tillämpningsområde. Därefter följer en utredning av lärans delkomponenter, nämligen godtrosrekvisitet, inrättanderekvisitet, och den övergripande intresseavvägningen. Avsnittet avslutas med en delanalys. En svaghet med den valda uppdelningen är att den följer den trestegsbedömning som HD börjat tillämpa nyligen. Argumentationen i äldre domskäl och doktrin är inte uppbyggd på detta sätt.

I avsnitt 3 behandlas rättsfall som har bäring dels på *condictio indebiti*, dels verkan av betalares passivitet i allmänhet. Rättsfallen hade alltså kunnat presenteras i både avsnitt 2 och 5, men jag har valt att låta rättsfallen bilda ett eget avsnitt som en brygga mellan *condictio indebiti* och passivitet.

³⁴ Arvidsson & Gorton (2019).

³⁵ Björkdahl JT 2011/2012.

Passivitet introduceras i avsnitt 4. En uppdelning görs mellan materiell och processuell rättsverkan av passivitet, som utreds mer ingående var för sig i avsnitt 5 och 6.

Uppsatsen avslutas i avsnitt 7 med några avslutande reflektioner. Tanken är inte att detta avsnitt ska utgöra en uttömmande analys. Materialet i uppsatsen analyseras i stället löpande.

2 Condictio indebiti

2.1 Inledning

Hult har beskrivit situationen som *condictio indebiti* tar sikte på enligt följande. En person överför betalningsmedel till en annan. Både överföraren och mottagaren är av uppfattningen att medelöverföringen utgör en betalning av en skuld som uppgår till samma belopp. Senare visar det sig emellertid att parterna misstagit sig beträffande skuldens existens eller storlek.³⁶ I litteraturen har sådana medelöverföringar kommit att kallas *misstagsbetalningar*.³⁷

Ett alternativt uttryckssätt är att *condictio indebiti* tar sikte på betalningar *utan rättsgrund*. I praxis har olika variationer av uttrycken använts, ofta med tillägget att betalningen inte har utgjort en *disposition*³⁸. I HD:s dom 22-04-12 i mål T 409–22 ”Fastighetsmäklarens klientmedelskonto” avgränsades lärans tillämpningsområde på ett till synes nytt sätt. HD uttalade att principerna om *condictio indebiti* tar sikte på betalningar utan rättsgrund. Både när en betalning har en avtalsrättslig grund, *och* när betalningen utgör en disposition föreligger en rättsgrund. Att det inte ska vara fråga om disposition följer med detta synsätt redan av rekvisitet betalning utan rättsgrund.³⁹

Det finns en enighet i doktrinen om att det inte är själva överföringen som ska sakna rättsgrund, utan mottagarens rätt att behålla medlen. Begreppet betalning utan rättsgrund är således inte helt logiskt. Lindskog framhåller dock att uttryckssättet är kort och pregnant, och att var och en bör förstå att det är mottagarens rätt till medlen som avses.⁴⁰

Begreppet betalning utan rättsgrund har enligt Ingvarsson ett samband med läran om obehörig vinst.⁴¹ Sambandet kom till uttryck i domskälen i NJA 1999 s. 575. HD uttalade att mottagaren av en överföring i en traditionell *condictio indebiti*-situation som får behålla de överförda medlen gör en obehörig vinst.⁴² Detta för att det därigenom uppkommer en förmögenhetsförskjutning till hans förmån utan rättsgrund. Enligt HD utgör detta ett huvudargument för utgångspunkten att återbetalning ska ske. Hellner har riktat kritik mot

³⁶ Hult (1952), s. 48.

³⁷ Begreppet kan problematiseras. Ingvarsson (2016), s. 21, har poängterat att en *betalning* i strikt mening innebär ett slags uppfyllelse av en förpliktelse. Om det inte föreligger en skuld kan det således inte vara fråga om en betalning.; Jfr Lindskog (2022), s. 38 som också noterat betalningsbegreppets oenhetliga användning.

³⁸ Se 2.2. nedan.

³⁹ HD T 409–22 ”Fastighetsmäklarens klientmedelskonto”, p. 18–19.

⁴⁰ Lindskog (2022), s. 943; Ingvarsson (2016), s. 26; Se även Rødvei Aagaard JT 2021/2022, s. 871 ff., som noterat att underinstanserna i vissa mål fäst betydelse vid själva överföringen istället för mottagandet, vilket lett till en spretig underrättspraxis.

⁴¹ Ingvarsson (2016), s. 26.

⁴² I romersk rätt var kopplingen mellan *condictio indebiti* och obehörig vinst tydlig. Sålunda var den som mottagit en *misstagsbetalning* skyldig att återbära den vinst han genom den felaktiga överföringen gjort. Jfr. du Plessis (2010), s. 314.

uttalandet, och anfört att regeln om återkrav av misstagsbetalning står på egna ben i svensk rätt.⁴³ Även Ingvarsson och Lindskog har avvisat obehörig vinstargument som överflödiga för motiveringen av återkravsrätten.⁴⁴

2.2 Dispositioner och bindande rättshandlingar

En disposition är ”en betalning där den betalande frivilligt väljer att betala oavsett om betalningsskyldighet faktiskt föreligger”⁴⁵. Skälen till en sådan betalning kan vara av tämligen skiftande natur. Betalaren kan exempelvis ha betalat av välvilja eller för att undvika störningar i affärsrelationen.⁴⁶ Det följer av avsnittet ovan att en sådan medelöverföring är undantagen tillämpningsområdet för *condictio indebiti*.

Resultatet av en disposition är att mottagaren anses ha rättsgrund för att behålla beloppet – trots att mottagaren inte haft en fordran mot betalaren.⁴⁷ Knut Rodhe har diskuterat om en betalare i allmänhet går miste om sin återkravs rätt om han vid betalningstillfället vet eller bör veta att han betalar mer än han är skyldig.⁴⁸ En likartad situation föreligger då betalaren förvisso inte företagit en disposition, men mottagaren likväl uppfattat betalningen som en sådan. Även betalningar av detta slag kan falla utanför tillämpningsområdet för *condictio indebiti*.⁴⁹ Enligt Hult kan betalningen i dessa fall anses innefatta ett dispositivt godkännande av kravet, som enligt vanliga tolkningsprinciper kan betraktas som en för betalaren bindande rättshandling.⁵⁰ Det relevanta är om mottagaren haft anledning att uppfatta betalningen som förknippad med rättsgrund.⁵¹

I ”Fastighetsmäklarens klientmedelskonto” tog HD ställning till huruvida en betalning skett med eller utan rättsgrund. En köpare av två fastigheter hade betalat köpeskillingarna till klientmedelskontot, i enlighet med ett tidigare skickat meddelande. Efter meddelandet, men innan betalningarna, hade köparen begärt köpens återgång. Enligt köparen hade betalningarna registrerats hos banken innan återgångsbegäran, att betalningarna inte hade stoppats berodde på ett förbiseende.

⁴³ Hellner JT 1999/2000, s. 413.

⁴⁴ Lindskog (2022), s. 953; Ingvarsson (2016), s. 28 f.

⁴⁵ ”Skattekontot I” NJA 2011 s. 739, p. 8.

⁴⁶ Mellqvist & Persson (2022), s. 36 f.

⁴⁷ Rødvei Aagaard JT 2021/2022, s. 873.

⁴⁸ Rodhe (1956), s. 84 f.

⁴⁹ Danielsson JT 2011/2012, s. 884.

⁵⁰ Hult (1952), s. 73 f. Till stöd för det anförda återopade Hult NJA 1935 s. 507. Staten (kronan) hade mellan åren 1916–1927 till Stockholms kommun betalat gatuhållningsavgifter enligt en felaktig beräkningsgrund. Denna beräkningsgrund hade redogjorts för i räkningar som årligen lämnats till staten, som utan anmärkning betalat i flera år. På grund av det förhållandet ogillades återkravstalan.

⁵¹ Jfr. HD T 409–22 ”Fastighetsmäklarens klientmedelskonto”, p. 19.

HD uttalar i domen att en betalning kan ske med rättsgrund trots att den beror på ett misstag – om ”mottagaren med hänsyn till omständigheterna hade anledning att uppfatta betalningen som en betalning med rättsgrund”⁵². Meddelandet enligt vilket köpeskillningarna skulle betalas till klientmedelskontot innefattade en instruktion och ett uppdrag till fastighetsmäklaren att ta emot och förmedla betalningarna till köparen.

Mäklaren hade inte uppfattat återgångsbegäran som en återkallelse av detta uppdrag – även om tvist föreligger om återgång av ett köp kan en köpare ha skäl att vilja betala. Till exempel kan betalningen vara provisorisk i väntan på ett avgörande i tvisten. Mäklaren hade alltså fog för bedömningen att hon tog emot medlen med redovisningsskyldighet gentemot säljaren när betalningen emottogs. Betalningen hade därför rättsgrund – varvid misstaget saknade betydelse. Återbetalningsskyldighet förelåg således inte.⁵³

Lindskog beskriver saken så, att en betalningsåtgärd förenad med andra omständigheter kan få avtalsverkningar. Betalningen utgör i de fallen ett konkludent rättshandlande. Det är emellertid inte medelöverföringen i sig, utan rättshandlingsviljan som betalningen ger uttryck för som är det relevanta. Själva betalningen utgör ingen avtalsrättshandling vilket innebär att den in dubio inte skapar sin egen rättsgrund.⁵⁴ Ett överlämnande av egendom i sig innebär *inte* en äganderättsövergång, även när det som överlämnas är pengar. Betalarens äganderätt består, så länge mottagare inte gjort ett fång till det mottagna.⁵⁵ Om det motsatta vore fallet skulle en mottagare inte behöva styrka ett fång till det som överförts, eftersom överföringen skulle vara tillräcklig.

Problemen som kan uppstå beror i regel på att mottagaren har uppfattat betalningen som ett uttryck för en rättshandlingsvilja, som betalaren i efterhand påstår sig ha saknat. Enligt Lindskog kan en betalning förenad med rättshandlingsvilja innebära en rätt för mottagaren att behålla medlen i tre situationer.⁵⁶

- (1) Betalningen utgör en acceptförklaring med avseende på ett anbud. Betalningen innebär då att betalaren både sätter sig i skuld, och infriar densamme.
- (2) Betalningen utgör ett uttryck för en ensidig bekräftelse av en skuld vars existens eller storlek är oklar.

⁵² HD T 409–22 ”Fastighetsmäklarens klientmedelskonto”, p. 19, 23.

⁵³ Rättsfallet är det senaste tecknet på vad som synes vara en trend i HD:s rättspraxis, nämligen att tona ner *misstagets* betydelse för avgränsningen av *condictio indebitis* tillämpningsområde. Se exempelvis vad som anförts om trenden i Danielsson JT 2011/2012, s. 884.

⁵⁴ Han ifrågasatte därtill huruvida betalning kanske till och med utgör den vanligaste typen av konkludent handlande, se Lindskog (2022), s. 149–151.; Jfr. även Adlercreutz & Mulder (2021), s. 58.

⁵⁵ Lindskog (2020), s. 313.

⁵⁶ Lindskog (2022), s. 151.

- (3) Betalningen är ett uttryck för en ensidig viljeförklaring av innebörden att mottagaren tillerkänns beloppet. Detta innebär ett ensidigt avsiktligt värdeöverförande vilket innefattar att återkravsrätten avstås.

Allmänna avtalsrättsliga principer styr i vilken mån en betalning kan tillerkännas rättsverkningar som konkludent rättshandling. Med ledning av tillitsprincipen är mottagarens befogade tillit avgörande. Denne ska varken insett eller bort inse att betalaren inte avsåg att uttrycka viljeförklaringen.⁵⁷ Därutöver krävs enligt Lindskog att den befogade tilliten *måste ha insetts* av betalaren. Alternativt kan det i vissa fall vara tillräckligt att mottagarens goda tro orsakats culpöst av betalaren, exempelvis i redan föreliggande avtalsförhållanden.⁵⁸

Lindskog menar att en betalning i vissa situationer utgör ett naturligt uttryck för en förklaring av ett visst innehåll. Förklaringsinnehållet kan därför under vissa omständigheter presumeras. Tillit ska i de fallen i regel anses föreligga, för att undgå bundenhet måste mottagarens onda tro bevisas. En sådan typsituation föreligger när betalningen destinerats till en viss föregiven betalningsförpliktelse, varvid den som huvudregel är att anse som ett godkännande av förpliktelsen.⁵⁹

Ola Svensson diskuterar problemet i förhållande till köprätten. Enligt honom får frågan om en betalning ska uppfattas som en konkludent accept av ett nytt (högre) pris avgöras mot avtalstolkningsregler. Han ställer upp följande situation. En säljare tillställer köparen en faktura där priset överstiger avtalat pris. I ett meddelande förklarar säljaren skälet till prishöjningen och köparen betalar enligt fakturan. Säljaren kan då ha fog för uppfattningen att köparen godkände det nya priset – och köparen borde inse detta. Reglerna om *condictio indebiti* blir då inte tillämpliga.⁶⁰

Frågan om vilka rättsverkningar som kan anknytas till en betalning diskuterades i förarbetena till lagen (1981:739) om ersättning för inkassokostnader m.m. Lagrådet uttalade att en förbehållslös betalning i allmänhet får anses som ett godkännande av betalningsskyldighet, varpå departementschefen framhöll att det beror på omständigheterna i det enskilda fallet. För att en betalning ska anses innefatta ett godkännande eller åtagande av betalningsskyldighet måste de omständigheter under vilka betalningen erlades ge fog för den slutsatsen.⁶¹

En sådan omständighet har ansetts vara att betalningen föregåtts av diskussioner mellan parterna. Enligt Rodhe kan en gäldenär som förbehållslöst

⁵⁷ Adlercreutz & Mulder (2021), s. 31.

⁵⁸ Lindskog (2022), s. 152 f.

⁵⁹ Lindskog (2022), s. 153.

⁶⁰ Svensson, Köplag (1990:931) 47 §, avsnitt 2.6.

⁶¹ Jfr. NJA II 1981:15 s. 440 f.

betalar ett fordrat belopp efter att ha invänt mot betalningsskyldighetens storlek gå miste om sin återkravs rätt.⁶² Enligt Johan Lind ligger det i den situationen nära till hands att se betalningen som en slutlig reglering av parternas mellanhavanden. Som sådan bör den inte rivas upp utan särskilda skäl. Om betalaren efter diskussion betalar utan protest bör mottagaren i princip kunna utgå från att betalaren avstått från möjligheten att föra tvist till rättslig prövning.⁶³

Lindskog anför liknande. En betalning i ett tvistigt fordringsförhållande bör enligt honom medföra bundenhet för betalaren på avtalsrättslig grund. Den förbehållslösa betalningen framstår typiskt sett för mottagaren som ett uttryck för en bekräftelse att betalaren ”var skyldig åtminstone så mycket”.⁶⁴ En annan omständighet som enligt Lind kan beaktas är betalarens ställning som underlägsen i förhållande till mottagaren. I ”Stångåstaden” NJA 1989 s. 224 ansåg tingsrätten att en betalning inte kunde anses innefatta ett godkännande, när betalaren i egenskap av konsument närmast befunnit sig i en tvångsliknande situation. Majoriteten i HD instämde i tingsrättens bedömning i sak.⁶⁵

2.3 Undantagsregeln

2.3.1 Inledning

HD har i flera rättsfall uttalat att huvudregeln vid betalning utan rättsgrund är att återbetalning ska ske. Samtidigt har avvägningen av de motstående intressena som gör sig gällande lett till åtskilliga modifieringar. Detta gäller särskilt när mottagaren i god tro inrättat sig efter betalningen.⁶⁶ En fråga om huvudregeln motsatt utgångspunkt är att den som mottager en betalning ska kunna förlita sig på att den är definitiv. Detta perspektiv, som bygger på hänsyn till den allmänna omsättningen, har enligt Gorton hyllats i svensk rätt under stora delar av 1900-talet.⁶⁷ Trots att huvudregeln är återkravs rätt har både Hult och Gorton observerat en obenägenhet att medge återkrav i rättspraxis.⁶⁸

I ”Tryckerimomsen I” NJA 2015 s. 1072 formulerade HD en undantagsregel med rättsföljden att en betalningsmottagare får behålla betalningen. Undantagsregeln består av ett godtroskrav, ett inrättandekrav, samt en övergripande intresseavvägning. Det är alltså, som HD bekräftar i ”Skattekontot II” NJA 2016 s. 1074, en prövning i tre steg. Som utgångspunkt gäller att

⁶² Rodhe (1956), s. 84.

⁶³ Se Linds tillägg till NJA 1989 s. 224, referatet s. 240, 243.

⁶⁴ Lindskog (2022), s. 155.

⁶⁵ Se ”Stångåstaden” NJA 1989 s. 224, referatet s. 233, 235, 241 ff.

⁶⁶ Se exempelvis ”Ränteskruven” NJA 2005 s. 142; ”Skattekontot I” NJA 2011 s. 739 p. 7; ”Tryckerimomsen I” NJA 2015 s. 1072 p. 11; ”Skattekontot II” NJA 2016 s. 1074 p. 8.

⁶⁷ Gorton JFT 2005, s. 454.

⁶⁸ Jfr Hult (1952), s. 76; Gorton JFT 2005, s. 469; Jfr. också Lagrådets uttalande i prop. 1979/80:119 s. 175.

betalningsmottagaren har bevisbördan för att omständigheterna är sådana att återkravsrätten ska falla, vilket också följer av domskälen i ”Skattekontot” II.

Lindskog menar att en principiell återkravs rätt föreligger vid betalning utan rättsgrund. Den ovan nämnda undantagsregeln är ”en på allmänna rättsgrundsatsen grundad motregel mot återbetalningsskyldigheten”⁶⁹. Rättsföljden av denna motregel är att mottagaren gör ett adkvisitivt fång av betalningsmedlen.⁷⁰ Betalningsmottagare som vill undvika återbetalningsskyldighet kan alltså framställa två invändningar. Antingen att betalningen inte saknade rättsgrund, eller att betalningen ska få behållas enligt *condictio indebiti*.⁷¹

2.3.2 God tro

Godtrosrequisitet i undantagsregeln kan sägas ha tre grundläggande karaktärsdrag.⁷²

- (1) Det är *betalningsmottagaren* som ska ha varit i god tro.
- (2) Det som mottagaren ska ha varit i god tro om är hans *rätt till betalningsmedlen*.
- (3) Den relevanta tidpunkten för godtrosbedömningen är *när betalningen emottogs*.

I allmänhet gäller samma bedömningsgrunder som för godtroskrav i förmögenhetsrätten i övrigt. Bedömningen ska göras på objektiva grunder, vilket följer av att mottagaren ska ha varit i *befogad* god tro. Med befogad god tro menas att de för mottagaren synbara yttre omständigheterna ska med tillräckliga skäl tala för att denne borde ha varit i god tro. Detta innebär att en mottagare kan ha varit i faktisk god tro utan att godtrosrequisitet är uppfyllt.⁷³

I kravet på befogad god tro ligger ett implicit krav på aktsamhet hos betalningsmottagaren. I ”Tryckerimomsen I” ”NJA 2015 s. 1072 uttalade HD särskilt att det är av vikt för bedömningen huruvida ursäktlig villfarelse eller ren felskrivning föreligger. Enligt Lindskog avser aktsamhetskravet både inhämtandet av kunskap, och behandlingen densamma. Hur högt kravet ställs beror på flera faktorer. Det har betydelse vem betalaren är, eftersom det påverkar hur en mottagare uppfattar risken för misstag. Det kan av olika skäl också vara berättigat att ställa olika höga krav på olika betalningsmottagare. Aktsamhetsbedömningen kan även påverkas av beloppets storlek samt mottagarens uppfattning om vad betalningen avser. Till sist kan ett indicium på att

⁶⁹ Lindskog (2022), s. 946.

⁷⁰ Lindskog (2022), s. 947.

⁷¹ Se ”Independent finans” NJA 2016 s. 933 p. 18.

⁷² Ingvarsson (2016), s. 39 f.

⁷³ Ingvarsson (2016), s. 39 f.

ett misstag har begåtts utvidga mottagarens undersökningsplikt.⁷⁴ Gorton har noterat att kravet på god tro inte ställs särskilt högt i *condictio indebiti*-fall, i synnerhet inte när betalningsmottagaren är en privatperson.⁷⁵

Frågan om den kritiska tidpunkten kan nyanseras något. God tro ska inte bara föreligga vid mottagandet av betalningsmedlen, utan också under hela inrättandeförloppet.⁷⁶ God tro utgör alltså dels ett självständigt rekvisit, dels en del av inrättanderekvisitet.⁷⁷

I ”Skattekontot II” NJA 2016 s. 1074 hade en person angett fel personnummer i samband med skatteinbetalning, med följderna att beloppet krediterades fel skattekonto. I domskälen uttryckte HD följande om godtrosbedömningen. Trots att skattekontroll i princip uteslutande sker automatiserat, kan Skatteverket tillskrivas ond respektive god tro. Bedömningen innefattar hur systemen fungerar, exempelvis vid spårning av misstag. Genom att ange fel personnummer ansågs betalaren ha bibringat Skatteverket uppfattningen att beloppet skulle gottgöras den person vars skattekonto krediterades. I en sådan situation, när betalaren genom felaktig information ingett mottagaren en oriktig uppfattning rörande betalningen gäller en särskild bevisbörderegeln. Betalaren har då bevisbördan för omständigheter som skulle kunna föranleda att mottagaren borde ha insett att informationen var felaktig. Sådana omständigheter förelåg inte. Skatteverket ansågs därmed varit i god tro.

2.3.3 Inrättande

2.3.3.1 Inledning

En utgångspunkt för inrättanderekvisitet är följande citat från Hult.⁷⁸

Den som mottager en betalning räknar icke med att den längre fram skall komma att avkrävas honom. De flesta betalningsmottagare ha icke heller större inkomst och förmögenhet, än att de, i tillit till att de skola få behålla vad som betalats till dem, förbruka vad de erhålla. En betalningsmottagare mer eller mindre lång tid efter betalningens mottagande ålagd förpliktelse att återbära denna kommer i regel för honom att innebära ett mer eller mindre hårt slag. Återbetalningen ingriper i hans ekonomi på ungefär samma sätt, som om han förlorat motsvarande belopp. Han är van att ”rätta mun efter matsäcken”. Det är i själva verket just vad han gjort, även sedan han mottagit betalningen, och det är vad han skulle ha gjort, även om han icke fått mottaga denna och ”matsäcken” således varit ännu mindre. Han kunde då alltjämt vara

⁷⁴ Lindskog (2022), s. 962.

⁷⁵ Gorton JFT 2005, s. 469.

⁷⁶ Lennander (2010), s. 437.

⁷⁷ Se exempelvis Ingvarsson (2016), s. 59; Lindskog (2022), s. 968.

⁷⁸ Hult (1952), s. 65 f.

skuldfri. Nu står han däremot med en skuld – en återbetalnings-skuld – som han i detta läge sannolikt har större eller mindre svårighet att gälda.

Hult motiverar utifrån denna beskrivning inrättanderekvisitet. Endast när betalningsmottagaren *inrättat* sig efter betalningen kan skyddet för omsättningens säkerhet åberopas som argument mot återkrav. Om så inte skett kräver enligt Hult samma hänsyn till den allmänna säkerheten istället att beloppet ska återbetalas. Det är med hänsyn till betalaren stötande att upprätthålla en sådan betalning när mottagaren inte i god tro inrättat sig efter den.⁷⁹

2.3.3.2 *Inrättandekravets innebörd*

Hults motivering av inrättanderekvisitet tar sin utgångspunkt i situationen att mottagaren *förbrukat* betalningsmedlen i god tro och på grund av det drabbas onödigt hårt av ett senare framställt återbetalningskrav. Kritik har framförts mot synsättet. Ingvarsson framhåller invändningen att en konsekvent tillämpning av den föreslagna principen skulle innebära att mottagare med små medel får behålla felaktiga belopp, men inte mottagare med större resurser.⁸⁰ Innebörden av en sådan regel skulle vara att en betalares återkravs rätt i princip står och faller med mottagarens återbetalningsförmåga.

Hult framhåller HD:s domskäl i NJA 1933 s. 25 (Ryktare Olanders förbättrade hälsa) som stöd för sin ståndpunkt.⁸¹ Efter ett olycksfall fick en skadelidande ersättning både från ett försäkringsbolag, och riksförsäkringsanstalten. Med andra ord utgick dubbel ersättning för samma skada. Försäkringsbolagets talan om återbetalning av det dubbelt erlagda ogillades av HD, med motiveringen att mottagaren uppburit och förbrukat beloppet i övertygelse om att betalningarna i sin helhet tillkommit honom. I målet beaktades också att försäkringsbolaget haft vida större möjligheter att bedöma omfattningen av sina förpliktelser än den skadelidande.

Ett senare rättsfall där inrättandekravet tydligt påverkade utgången är NJA 1970 s. 539. Staten hade betalat ut skördeskadeersättning till potatisodlare. I ersättningsanmälningarna upptagna arealer fabrikspotatis hade felaktigt behandlats som arealer mat- och foderpotatis, vilket medförde att för hög ersättning betalades ut till 194 bönder i Blekinge. Omkring en vecka efter att ersättningen kommit bönderna till handa tillkännagavs i press och radio att fel förekommit vid beräkningen och att de felaktiga beloppen skulle återkrävas. Samma dag skickade statens jordbruksnämnd skriftliga underrättelser om felet till bönderna. HD dömde i enlighet med huvudregeln, och förpliktade bönderna att återbetala beloppen. Bönderna ansågs ha mottagit betalningarna i god tro, men därefter försatts i ond tro inom så kort tid att inrättande fick antagas inte ha skett. Bönderna ansågs därmed inte ha hunnit inrätta

⁷⁹ Hult (1952), s. 65 ff.

⁸⁰ Ingvarsson (2016), s. 42 f.

⁸¹ Jfr. Hult (1952), s. 76.

ekonomin med hänsyn till betalningen, på sådant sätt att de genom återbetalningsskyldighet skulle hamna i en påtagligt sämre situation än om den felaktiga betalningen aldrig skett. Specifikt tog HD fasta på att beloppen inte hade hunnit förbrukas, men vidgick att inrättande kan ske även på andra sätt. Det går inte att från domskälen i NJA 1970 s. 539 sluta sig till på vilka sätt en mottagare kan inrätta sig, förutom genom att förbruka medlen.

I NJA 2001 s. 353 ogillades ett yrkande om återkrav, därför att mottagaren ansågs ha inrättat sig i god tro, trots att medlen inte hade förbrukats. Ett försäkringsbolag SPP hade betalat ett belopp till ett företag KEBO vid slutreglering av en pensionsförsäkringsskuld. På grund av ett beräkningsfel betalades ett för högt belopp ut, närmare 3 miljoner kronor för mycket. Felet upptäcktes och återkravet framställdes nio månader efter betalningen. KEBO ansågs inte ha kunnat självt räkna ut korrekt belopp, och hade inte heller några skäl att misstänka att försäkringsbolagets beräkning var felaktig. Godtrosrekvisitet var därför uppfyllt. Beträffande inrättandekravet lyfte HD följande omständigheter. Ett räkenskapsår hade under tiden mellan betalningen och återkravet löpt ut och företaget hade upprättat årsredovisning. KEBO hade också överlåtit till en ny ägare (Merck). Betalningen var inte heller sådan att den saknade betydelse för mottagaren.

Att HD uppmärksammade betalningens betydelse för mottagaren antyder att det finns situationer då mottagare inte kan inrätta sig efter en betalning, när beloppet är så litet att det saknar betydelse för denne. Den enda rimliga tolkningen av detta är enligt Danielsson att det är ett relativt begrepp. Stora välkapitaliserade juridiska personer kan mera sällan anses ha inrättat sig efter en relativt liten misstagsbetalning.⁸² Detta ligger i linje med vad Hult uttalat om offentliga organ och andra kapitalstarka juridiska personer.⁸³

Det inrättande som det är fråga om här förefaller dock vara något annat än det slags inrättande som enligt Hult motiverade avsteg från huvudregeln att misstagsbetalningar ska återbetalas. Ingvarsson har poängterat att Merck omsatte omkring 700 miljoner kronor per år, och knappast kan anses leva ur hand i mun. Ingvarsson ifrågasätter också att inrättandet bestått i de åtgärder som listas. Varken årsbokslutet eller företagsöverlåtelsen kan sägas vara åtgärder som vidtagits med avseende på betalningen ifråga. Inrättandet kan således inte knytas till vare sig en konkret inrättandehandling, eller mottagarens återbetalningsmöjlighet. Enligt Ingvarsson är inrättande i första hand en psykologisk inställning hos mottagaren att förmögenhetsökningen ska bestå, en slags befogad tillit som ökar över tid. De åtgärder som ofta knyts till inrättandekravet är i regel sådana som vidtas av mottagare som hyser sådan tillit.⁸⁴ Gorton ställer sig tveksam till om det är tillräckligt att mottagaren mentalt

⁸² Danielsson JT 2011/2012, s. 889 f.

⁸³ Se Hult (1952), s. 67.

⁸⁴ Ingvarsson (2016), s. 58.

inrättat sig utan att vidta några åtgärder, men vidgår att tidsfaktorn kan spela roll.⁸⁵

I två rättsfall har HD tagit ställning till återkrav av skattebetalningar som destinerats till fel skattekonto. I ”Skattekontot I” NJA 2011 s. 739 hade en redovisningsbyrå betalat in skatt för klient A:s räkning, men av misstag angett klient B:s organisationsnummer. Beloppet betalades därför till fel skattekonto. Endast en del av beloppet återbetalades när Skatteverket uppmärksammades på felbetalningen, resterande del avräknades mot B:s restförda skatteskuld. Eftersom det inte fanns någon rättsgrund för betalningen till B:s skattekonto ansågs läran om *condictio indebiti* tillämplig. HD dömde till återbetalning, eftersom Skatteverket inte inrättat sig. Särskilt uttalade HD att avstämning av skattekonton som sker enligt skattebetalningslagen (1997:483) i allmänhet inte kan anses innebära att Skatteverket i god tro inrättat sig efter en betalning. Att misstaget påpekats kort tid (fyra dagar) efter avstämningen anfördes också som skäl för återbetalning.

I ”Skattekontot II” NJA 2016 s. 1074 hade överskottet på det skattekontot som krediterats till följd av den felaktiga betalningen utmätts för enskilda borgenärens fordringar. HD avgjorde frågan om återkravsrätten hade fallit mot bakgrund av reglerna om *condictio indebiti*. Samtidigt konstaterades att det inte rörde sig om en betalning utan rättsgrund. Betalaren hade avsett att betala till Skatteverket, som också var att anse som mottagare. HD menade dock att en insättning på fel skattekonto i regel uppfattas som felaktig på det sätt som utgör utgångspunkten för läran om *condictio indebiti*. Att staten var betalningsmottagare fick också betydelse, eftersom läran om *condictio indebiti* ger utrymme för sådana särskilda hänsynstaganden som kan föranledas av att det allmännas intressen står mot den enskildes. HD gjorde bedömningen att inrättandekravet var uppfyllt. Skatteverket ansågs inte ha haft sådan information om de rätta förhållandena att verket kunde lastas för att Kronofogdemyndigheten inte upplysts om dem. Medlen hade alltså frångått Skatteverket utan att verket kunde lastas för det. Därför ansågs Skatteverket ha inrättat sig.

De två Skattekonto-fallen synes delvis tala emot att inrättande skulle handla om en psykologisk inställning. I det första fallet fästes avgörande betydelse vid just avstämningen, i det andra vid utmätningen. Avgörandena ger intrycket att inrättandet skulle bestå i en enskild faktisk handling. I ”Tryckerimomsen I” NJA 2015 s. 1072 behandlades emellertid inrättande på ett sätt som ligger mer i linje med Ingvarssons uppfattning om inrättande som en psykologisk inställning.

Bakgrunden till tvisten i ”Tryckerimomsen I” var som följer. De två förlagen Norstedts och Vinne köpte under åren 2005–2007 tryckeritjänster av Mediarummet. Mediarummet fakturerade för mervärdesskatt om 25 procent och betalade beloppen till Skatteverket, helt i linje med Skatteverkets dåvarande

⁸⁵ Gorton JFT 2005, s. 464.

uppfattning av gällande rätt. Efter ett avgörande i EU-domstolen ändrades uppfattningen. Tryckeritjänster av förevarande slag skulle enligt domen beläggas med skatt om 6 procent, inte 25 procent. Skatteverket återbetalade Mediarummet mellanskillnaden mellan skattesatserna.

Efter att ha betalat tillbaka till Mediarummet beslutade Skatteverket om efterbeskattning av förlagen, motsvarande beloppet som återbetalats – mellanskillnaden mellan skattesatserna. Vinne överlät sin eventuella fordran mot Mediarummet till Norstedts. Norstedts väckte talan mot Mediarummet om återbetalning av beloppet motsvarande den för högt fakturerade skattesatsen.

Att Mediarummet misstagit sig om rättsläget beträffande korrekt skattesats var enligt HD inte en sådan rättsvillfarelse som bolaget själv skulle bära risken för. Den fakturerade skattesatsen var vid tillfället allmänt godtagen. Godtrosrequisitet var därför uppfyllt. Beträffande inrättandekravet uttalade HD att en leverantör som i förevarande fall överdebiterat mervärdesskatt aldrig med fog kan räkna med att själv behålla den för högt debiterade skatten. Detta oavsett hur lång tid som har gått – tiden i sig kan inte med fog skapa eller förstärka en förväntan om en förbättrad förmögenhetsställning på grund av det förhållandet. Mediarummet hamnar alltså på grund av återkravet inte i ett sämre ekonomiskt läge än vad företaget med fog kunnat inrätta sig efter. Inrättandekravet var därmed inte uppfyllt.

2.3.3.3 Tidsaspekten

Inrättande innebär enligt Lindskog att mottagaren ”i ljuset av sin goda tro skall ha anpassat sig till den ekonomiska position som han efter den emottagna betalningen har trott sig vara i”⁸⁶. Han lyfter fram två faktorer som relevanta för inrättandekravet, nämligen *tiden* och mottagarens *faktiska anpassning*. Som exempel på faktisk anpassning nämner han att medlen till följd av mottagarens dispositioner gjorts svåråtkomliga, eller förbrukats.⁸⁷ Tidsaspekten har återkommande fått betydelse i praxis.⁸⁸

HD har i flera rättsfall med viss språklig variation uttalat att ju längre tid en betalare dröjer med återkrav, desto större skäl har mottagaren att tro att betalningen är definitiv. Omvänt har det förhållandet att mottagaren uppmärksammas på felet kort tid efter betalningen ansetts tala emot att inrättande skett.⁸⁹

2.3.4 Övergripande intresseavvägning

En mottagare som i god tro inrättat sig efter en betalning kan fortfarande vara skyldig att återbetala den, om intresseavvägningen faller ut till mottagarens

⁸⁶ Lindskog (2022), s. 964.

⁸⁷ Lindskog (2022), s. 966 ff.

⁸⁸ Se ”Tryckerimomsen I” NJA 2015 s. 1072 p. 12 där HD uttalade att den tid som förflutit sedan betalning gjordes ofta har stor betydelse.

⁸⁹ Se exempelvis NJA 1970 s. 539; ”Stångåstaden” NJA 1989 s. 224; ”Ränteskruven” NJA 2005 s. 142; ”Skattekontot I” NJA 2011 s. 739.

nackdel. Godtrosrekvisitet och inrättanderekvisitet synes i senare praxis utgöra nödvändiga rekvisit för att en mottagare ska få behålla en betalning enligt läran om *condictio indebiti*. En utgångspunkt för det följande är därför att intresseavvägningen endast ska göras när mottagaren inrättat sig i god tro, vilket ligger i linje med hur HD utvecklat undantagsregeln i ”Tryckerimomsen I” NJA 2015 s. 1072 och ”Skattekontot II” NJA 2016 s. 1074.⁹⁰ I praxis har saken uttryckts så, att det ska framstå som motiverat att betalaren ska förlora sin återkravs rätt. Faktorerna som påverkar avvägningen kan skifta från fall till fall. Omständigheterna kan, men måste inte, vara hänförliga till godtroskravet eller inrättandekravet.⁹¹

Intresseavvägningen är inte helt okontroversiell. Ingvarsson har framfört kritik mot den av HD introducerade bedömningen i tre led.⁹² Håstad m.fl. har anfört att principerna komplicerats i HD:s senare praxis. Genom hänsynstagande till omständigheter som oaktsamhet har förutsebarheten i rättstillämpningen minskat, enligt författarna.⁹³ Mellqvist företräder en annan uppfattning, nämligen att HD:s tydliga rangordning av provningsstegen innebär ett avståndstagande från den mer rättsosäkra metoden att tillämpa en renodlad allmän intresseavvägning. Enligt Mellqvist utfaller de omständigheter som ska beaktas typiskt sett till mottagarens fördel. Man kan därför anta att en betalare endast i extraordinära fall kommer kunna få rätt till återbetalning med stöd av utfallet i intresseavvägningen.⁹⁴

2.3.4.1 *Parternas möjlighet att överblicka relevanta förhållanden*

Vem av parterna som haft de bästa förutsättningarna för att kunna överblicka förhållanden som inverkar på betalningen har ansetts ha betydelse för bedömningen av återkrav.⁹⁵ Karlgren anför att mottagarens goda tro inte är lika beaktansvärd om han har haft störst möjligheter i detta hänseende. Att det ofta förhåller sig på det sättet utgör enligt Karlgren ett skäl mot ett generellt godtrosskydd för mottagaren. I detta avseende skiljer sig *condictio indebiti* från de i 32 § AvtL reglerade *förklaringsmisstagen*.⁹⁶

I ”Skattekontot II” NJA 2016 s. 1074 utföll avvägningen till Skatteverkets fördel. Avgörande för bedömningen var att betalaren inte kontrollerat att inbetalningen krediterats rätt skattekonto trots att han, till skillnad från Skatteverket, med enkelhet hade kunnat göra det. Det bör poängteras att betalarens

⁹⁰ Se särskilt ”Skattekontot II” NJA 2016 s. 1074 p. 13–14.

⁹¹ ”Tryckerimomsen I” NJA 2015 s. 1072 p. 13.

⁹² Ingvarsson (2016), s. 80

⁹³ Håstad m.fl. (2022), s. 347.

⁹⁴ Se Mellqvist JT 2021/2022, s. 955.

⁹⁵ Jfr. NJA 1933 s. 25; NJA 2001 s. 353; Ingvarsson konstruerar de lege ferenda en regel för misstagsbetalningar som uttryckligen tar sin utgångspunkt i vilken av parterna som bäst kunnat överblicka situationen, se Ingvarsson (2016), s. 74.

⁹⁶ Det kan emellertid inte anses följa av det ”visserligen tånjbara uttrycket: insett eller bort inse” att en mottagare i det fallet är i ond tro. Se Karlgren SvJT 1940, s. 338.

bättre möjligheter alltså vägde tyngre i sammanhanget än att betalaren var enskild och staten var mottagare. Rättsfallet erbjuder ett exempel på hur parternas möjlighet att överblicka relevanta förhållanden påverkar. Det säger också något om betydelsen av att betalaren *underlåter* att följa upp sin rättsställning, det vill säga förhåller sig passiv, efter betalningen.⁹⁷

2.3.4.2 Parternas oaktsamhet

Det har tidigare nämnts att godtrosrequisitet innefattar ett aktsamhetskrav för mottagaren. Mottagarens, och även betalarens eventuella oaktsamhet kan emellertid få betydelse även vid intresseavvägningen. Hult ansåg det motiverat att reglerna verkar handlingsdirigerande, så att både betalare och betalningsmottagare iakttar sådan omsorg som krävs för att undvika misstag rörande betalningen. Det är tänkbart att culpa föreligger hos båda parter. Culpa-synpunkten förlorar ofta sin självständiga betydelse i en sådan situation. Endast om den ena partens culpa är mycket ringa i förhållande till den andra bör man fästa avseende vid den omständigheten.⁹⁸

Enligt Karlgren är det emellertid naturligt att ta hänsyn till vem av parterna som varit mest oaktam.⁹⁹ Även Gorton har noterat avvägningen av respektive parts oaktamhet som en relevant omständighet.¹⁰⁰ Lindskog framhåller däremot att respektive parts klander sällan låter sig kvittas. Det rör sig enligt honom i regel om alltför olika förhållanden för att det ska vara möjligt.¹⁰¹

En betalare som förfarit oaktamt vid betalningen bär enligt Gorton ett strängt ansvar. Det ställs i allmänhet höga krav på att betalaren har ordning på sina betalningsrutiner, med undantag för privatpersoner. I synnerhet gäller detta banker, för vilka det uppställs mycket höga krav.¹⁰² Hults har uttryckt att aktsamhetskravet bör ställas högt i handelsförhållanden, och jämfört med stadgandet i 6 § lag (1905:38 s. 1)¹⁰³ om köp och byte av lös egendom (g:a köplagen).¹⁰⁴

Mottagarens oaktamhet kan bestå i att framkalla en missbedömning hos betalaren, exempelvis genom felräkning i faktura. Detta bör enligt Hult tillmätas betydelse särskilt när mottagaren ensam känner till de faktiska förhållandena, och betalarens kontrollmöjligheter är begränsade.¹⁰⁵ Enligt Lindskog bör dock förhållandet att mottagaren orsakat betalarens misstag i princip inte

⁹⁷ Jfr. Lindskog (2022), s. 973.

⁹⁸ Han ville emellertid inte gå så långt som i romersk rätt där återkravsrätten gick förlorad om betalarens misstag icke var *ursäktligt* och dennes culpa således var av avgörande betydelse, se Hult (1952), s. 83.

⁹⁹ Karlgren SvJT 1940, s. 339.

¹⁰⁰ Gorton JFT 2005, s. 463.

¹⁰¹ Lindskog (2022), s. 973.

¹⁰² Gorton JFT 2005, s. 465–469.

¹⁰³ Upphävd genom SFS 1990:931.

¹⁰⁴ Hult (1952), s. 85.

¹⁰⁵ Hult (1952), s. 86.

påverka bedömningen. Undantaget är dock när det på grund av avtalsförhållande med betalaren kan anses åligga mottagaren att inom ramen för detta lämna riktiga uppgifter om för betalningen relevanta förhållanden.¹⁰⁶

2.3.4.3 *Tidens gång*

Att mottagarens goda tro består under viss tid efter betalningen är i regel en förutsättning för att ett inrättande ska anses föreligga.¹⁰⁷ Tidens betydelse för inrättanderekvisitet har behandlats i 2.3.3.3. Det finns dock anledning att återvända till frågan inom ramen för intresseavvägningen.

Lindskog uttrycker det som att passivitet *utöver* den passivitet som krävs för erforderligt inrättande kan likställas med oaktsamhet hos betalaren. För det krävs att betalaren förhållit sig passiv när han eller hon borde ha agerat.¹⁰⁸ Även tiden *i sig* har emellertid ansetts böra påverka bedömningen. Hult ansåg att en sådan ordning motiverades av samma skäl som för uppställande av preskriptionsregler.¹⁰⁹ Det är inte alltid tydligt i vilket avseende passivitet eller tidens gång tillmäts betydelse.

Danielsson har diskuterat i vilken mån inrättandekravet kan efterges när tidsutdräkten är lång. Han menar att HD:s domskäl i ”Skattekontot I” NJA 2011 s. 739 ger intrycket att det finns situationer då inrättandekravet inte behöver vara uppfyllt. Så torde enligt honom vara fallet när betalaren blivit varse misstaget men ändå dröjer länge med återkravet. I ”Skattekontot I” jämförde HD återkravstidpunkten med avstämningen, alltså när misstaget upptäcktes. Danielsson menar att tidpunkten då mottagaren *borde* ha upptäckt misstaget bör behandlas på samma sätt.¹¹⁰ Det kan diskuteras om inte utrymmet för en sådan regel har stängts i och med trestegsbedömningen, där inrättande synes ingå som ett nödvändigt rekvisit. För att mottagaren ska ha rätt att behålla pengarna utan att inrättande skett krävs därför att andra regler än *condictio indebiti* medger sådan rättsföljd.

2.3.5 NJA 1994 s. 177 & NJA 1999 s. 575

Något bör sägas om NJA 1994 s. 177 och NJA 1999 s. 575. Avgörandena talar nämligen delvis mot slutsatsen att ett inrättande krävs för att återkravs-rätten ska falla, i vart fall när en bank är betalare. Omständigheterna i målen är komplexa och ska inte redogöras för särskilt ingående här. I båda målen agerade banker som betalningsförmedlare.

I NJA 1994 s. 177 hade banken misstagit ett meddelande från en annan bank för ett betalningsuppdrag. HD uttalade att banken haft långt bättre möjligheter

¹⁰⁶ Lindskog (2022), s. 974.

¹⁰⁷ Se dock NJA 1999 s. 575

¹⁰⁸ Lindskog (2022), s. 973; Jfr. vad som anförs om betalarens underlåtenhet att följa upp sin rättsställning i 2.3.4.1.

¹⁰⁹ Hult (1952), s. 82.

¹¹⁰ Danielsson JT 2011/2012, s. 890.

än mottagaren att överblicka situationen vid betalningen. HD ansåg att banken av oaktsamhet orsakat misstagsbetalningen. Vidare uttalade HD att omsättningens trygghet främjas om en oaktsam betalare får stå konsekvenserna av sin försumlighet, när mottagaren varit i god tro vid betalningstillfället. Ett resonemang om inrättande saknas i domskälen. Återkravsrätten ansågs ha fallit ändå.

I NJA 1999 s. 575 hade banken utsatts för bedrägeri. Även i detta mål påtalade HD bankens bättre möjligheter att överblicka situationen, och bankens oaktsamhet. HD hänvisade också till det allmänna intresset i omsättningens säkerhet. Av särskilt intresse för inrättandekravets ställning är att betalningsmottagaren informerades om att något inte stod rätt till redan en timme efter att betalningen verkställdes.

Rättsfallen väckte en diskussion om inrättande faktiskt krävs för att återkravs-rätten ska falla. HD har emellertid i senare avgöranden upprätthållit kravet på inrättande, vilket visats ovan. Danielsson menar att HD:s senare praxis undanröjt den osäkerhet som rättsfallen skapade.¹¹¹ De nyare avgörandena har emellertid inte rört banker som betalare. Gorton anför att mycket stränga krav ställs för att banker ska återfå misstagsbetalningar.¹¹² Huruvida inrättandekravet kan efterges när banker av oaktsamhet utfört betalningar till godtroende mottagare är emellertid inte relevant för denna uppsats. Jag anser dock att det är brukligt att uppmärksamma diskussionen även i en framställning som denna.

2.4 Särskilt om underbetalning

En situation som är närliggande den som *condictio indebiti* tar sikte på är när en gäldenär betalar ett för lågt belopp. Felet kan bero på misstag på endera parts sida. Orsaken till underdebiteringen kan till exempel vara att borgenären helt enkelt räknat fel när betalningskravet framfördes. Till sådana misräkningsfall hör egentligen också de fall då gäldenären betalar för mycket. Vid sådan överbetalning tillämpas emellertid läran om *condictio indebiti*. Vid underdebiteringsfall tillämpas andra regler. Efter en underbetalning kvarstår en del av den ursprungliga fordringen. Själva underbetalningen ger emellertid inte upphov till ett anspråk, till skillnad från vid överbetalning.¹¹³

Enligt Lindskog bör reglerna om *condictio indebiti* inte tillämpas analogt på underbetalningar. Vid överbetalning utgör betalningen en typiserad disposition som skapar en typiserad och skyddsvärd förväntning hos mottagaren. Så är inte fallet vid underbetalning. Lindskog menar därför att betalarens

¹¹¹ Se Danielsson JT 2011/2012, s. 887; Jfr. dock Mellqvist & Persson (2022), s. 38, som anför att HD synes sätta kravet på inrättande utomordentligt lågt i de två 90-talsfallen.

¹¹² Gorton JFT 2005, s. 468 f.

¹¹³ Ingvarsson (2016), s. 34.

befrielse från den kvarstående betalningsförpliktelsen enbart kan grundas på allmänna avtalsrättsliga principer.¹¹⁴

I NJA 1973 s. 315 hade televerket underlåtit att debitera en telefonabonnent för avgift av samtalsmarkeringar. Istället hade bolaget endast debiterats kvartalsavgifter och avgifter enligt verifikationer. På teleräkningarna var samtalsmarkeringarna angivna utan att avgiftsbeloppen var ifyllda. Underlåtenheten bestod i 11 kvartal, och bolaget fick lika många teleräkningar. Televerket yrkade om betalning av samtalsavgifterna, uppgående till 16 426 kronor. Bolaget bestred kravet med hänvisning till bland annat att bolagets goda tro och att bolaget inrättat sig i tron att betalningarna var fullständiga. HD anförde att bolaget lätt skulle ha upptäckt felet under iakttagande av normal uppmärksamhet. Även om bolaget hade inrättat sig, och även om feldebiteringarna pågått under längre tid, medförde detta att bolaget förpliktades att betala.

”Mjölby – Svartådalens elleveranser” NJA 1991 s. 3 I och II avsåg underdebitering av leverans av elektrisk ström. I båda målen fäste HD avgörande betydelse vid huruvida elabbonnenterna insett eller bort insett den felaktiga debiteringen. Orsaken till underdebiteringarna var mätarfel. Leverantörerna ansågs ha haft de ojämförligt bästa möjligheterna att utföra mätningar och beräkningar till grund för debiteringen. Leverantörerna kände till taxorna och debiteringsgrunderna som tillämpades. Elabbonnenterna ansågs sakna motsvarande kunskap, och ansågs bära kunna förlita sig på att debiteringarna var riktiga. Till skillnad från i NJA 1973 s. 315 kunde feldebiteringarna inte upptäckas enbart med fakturorna som underlag och abonnenterna ålades ingen vidare undersökningsplikt. Endast om debiteringarna varit uppseendeväckande låga skulle tilläggsbetalning ske. Så ansågs inte vara fallet.

2.5 Analys

Påståendet att huvudregeln vid misstagsbetalningar är att de ska återbetalas är måhända riktigt, men kan lätt leda tanken fel. Detta beror dels på hur regelsystemet där huvudregeln återfinns har avgränsats i praxis, dels på hur undantagsregeln har tillämpats.

Tillämpningsområdet för *condictio indebiti* är som vi sett ovan beroende av rättsgrundsbegreppet. Redan här finns skäl att stanna upp. Att en betalning skett av misstag innebär *inte* att den också skett utan rättsgrund, även om situationerna ofta torde sammanfalla. I HD:s praxis har det skett ett skifte i synen på lärans tillämpningsområde, varför det kan ifrågasättas om *läran om misstagsbetalningar* är en träffande beskrivning av *condictio indebiti*. Som vi sett ovan fäste HD i ”Fastighetsmäklarens klientmedelskonto” avgörande betydelse vid huruvida mottagaren uppfattat betalningen som en betalning med rättsgrund. Uttalandet är något förvirrande. Om mottagaren *inte* har uppfattat betalningen som en betalning med rättsgrund borde inte godtrosrekvisitet vara

¹¹⁴ Lindskog (2022), s. 981.

uppfyllt – vilket skulle föranleda återbetalningsskyldighet. Omvänt kan det ifrågasättas om en betalningsmottagare som inte haft anledning att uppfatta betalningen som en betalning med rättsgrund ändå med fog har kunnat utgå ifrån att denne har rätt till betalningen.

En möjlig tolkning är att HD enbart menar att det relevanta är huruvida betalaren på grund av omständigheterna haft fog för uppfattningen att betalningen skapat en rättsgrund, i form av en disposition. Hur som helst kan det konstateras att en betalare i flera situationer kan gå miste om sin återkravs rätt, utan att reglerna om *condictio indebiti* tillämpas. Särskilt synes det gälla betalare som först ifrågasätter sin betalningsskyldighet eller det fordrade beloppet, och därefter betalar utan protest eller förbehåll.

Den av HD tillämpade trestegsbedömningen bidrar med tydlighet avseende både inrättanderekvisitet och godtrosrekvisitet. HD får anses ha befast båda dessa krav som absoluta för mottagarens rätt att behålla en betalning utan rättsgrund. Därigenom synes dörren stängts för möjligheten att eftergiva inrättandekravet även när lång tid har förflutit, åtminstone när *condictio indebiti* tillämpas. Jag ansluter mig till Mellqvists åsikt om att trestegsbedömningen är att föredra framför en allmän helhetsbedömning. Det är dock svårt att se att de omständigheter som ska beaktas normalt är till mottagarens fördel, som Mellqvist anför. I vart fall beträffande överdebiteringar är det nog ofta så att mottagaren bättre kan överblicka de relevanta förhållandena. Det är mottagaren som räknar fram priset, och har insyn i de faktiska omständigheterna – exempelvis antalet nedlagda timmar eller självkostnader.

En fråga är i vilken mån tidigare praxis har överspelats i och med detta nya angreppssätt. Klart är i vart fall att omständigheter som culpa och möjlighet att överblicka situationen fortsatt är relevanta.

3 Särskilda rättsfallsanalyser

3.1 Inledning

I detta avsnitt ska tre avgöranden från HD analyseras. Alla tre rör återkrav av överdebiteringar. Jag anser det motiverat att behandla rättsfallen i ett eget avsnitt, eftersom de berör frågor om reklamationsplikt och passivitetsverkningar, vid sidan av *condictio indebiti*.

3.2 ”Stångåstaden” NJA 1989 s. 224

I ”Stångåstaden” NJA 1989 s. 224, hade omkring två och ett halvt år förflutit innan betalaren framställde anspråk om återbetalning. Det kommunala bostadsföretaget Stångåstaden hade vid försäljning av ett kedjehus debiterat konsumenten MR ett tillägg enligt en indexklausul i köpekontraktet. Emellertid hade Stångåstaden enligt samtliga instanser debiterat 62 335 kr mer än företaget haft rätt till. En central fråga i målet var om betalaren hade dröjt för länge med återkravet. Eftersom MR inte ansågs ha godkänt kraven genom att betala bedömdes återkravet enligt *condictio indebiti*. HD uttalade följande.¹¹⁵

En väsentlig synpunkt som inverkar på rätten till återbetalning är hänsynen till omsättningens säkerhet. En betalningsmottagare skall kunna känna sig trygg, i varje fall sedan viss tid förflutit från betalningen. Förhållandena vid denna kan emellertid påverka det krav på trygghet betalningsmottagaren har rätt att ställa; han kan t ex ha saknat fog för antagandet att betalningen innefattade en slutgiltig uppgörelse. Ju längre tid betalaren dröjer med återkrav, desto större skäl har dock mottagaren att tro att betalningen är definitiv. Vägande invändningar mot anspråk på återbetalning, som har särskilt intresse i detta mål, är alltså dels hur betalningsmottagaren uppfattat eller haft fog att uppfatta betalningen, dels passivitet hos betalaren.

På grund av flera faktorer ansågs Stångåstaden inte kunnat känna sig säker på sin rätt att ta ut tillägget. MR och flera andra köpare i samma etapp hade inledningsvis kontaktat Stångåstaden med anledning av kraven. Företaget hade också uppmärksammats på flera rättegångar om motsvarande frågor mot andra bostadsföretag, varav vissa var pågående och vissa resulterat i domar till köparens förmån.

Den återstående frågan var om återkravsrätten med hänsyn till tidens gång ändå hade fallit. Närmare bestämt var frågan om MR hade framställt återkravet inom en tid som efter omständigheterna framstår som skälig. MR:s förklaring till att det dröjt två och ett halvt år innan hon vidtog någon åtgärd var att hon insett att hon kunde nå framgång med en process först när en annan

¹¹⁵ Se ”Stångåstaden” NJA 1989 s. 224, referatet s. 235 f.

köpare nått framgång mot Stångåstaden i tingsrätt. Enligt HD måste Stångåstaden insett den påtagliga risken att andra köpare, i domens kölvatten, skulle komma att rikta anspråk om återkrav. HD ifrågasatte om MR:s passivitet med hänsyn till mottagarens intresse av trygghet ändå skulle ha lett till en förlust av återkravsrätten. I det sista ledet i HD:s bedömning beaktades emellertid konsumentskyddsintresset. På grund av utvecklingen i lagstiftning och praxis mot ett ökat konsumentskydd ansågs det naturligt att beakta konsumentintresset även vid prövning av återkrav. En betalningsmottagare kan inte förvänta sig att samma krav på omdöme och aktivitet som fordras av en näringsidkare kan ställas när betalaren är en konsument. Sammantaget ansågs kravet vara framställt inom skälig tid.

Justitieråden Ulf Gad och Lind anförde i dissens att återkravet inte framställts inom skälig tid. Till skillnad från majoriteten gjorde de skiljaktiga justitieråden en jämförelse med reklamationsregeln i 17 § konsumenttjänstlagen (1985:716). En konsument som vill åberopa fel i tjänst måste underrätta näringsidkaren om detta inom skälig tid efter det att han har märkt eller bortmärka felet. I linje med det borde MR i det aktuella fallet ha underrättat Stångåstaden om återkravet inom skälig tid efter det att hon erlagt slutlikvid. Med hänsyn till omsättningens intresse ansågs återkravet framställt för sent.

I sitt tillägg till den skiljaktiga meningen gjorde Lind jämförelser med reklamationsregler och andra aktivitetspliktsgrundande regler i svensk civilrätt. Förutom reglerna om reklamation vid fel eller dröjsmål i konsumenttjänstlagen tog Lind särskilt fasta på 41 § lag (1982:80) om anställningsskydd. Enligt denna tvingande sociala skyddslagstiftning måste en underlägsen part framställa fordringsanspråk inom en fyramånadersfrist. Mot bakgrund av dessa regler framstod det enligt Lind som rättspolitiskt inkonsekvent att anse konsumentens passivitet i två och ett halvt år som berättigad.

Lind anförde även att det skulle vara mindre väl förenligt med det synsätt som kommer till uttryck i både 6 § g:a köplagen och 47 § lag (1990:931) om köp och byte av lös egendom (köplagen). Han uttalade att ”det får anses vara en allmän princip inom civilrätten att en köpare eller beställare, som vill göra gällande anspråk på grund av fel eller brist, har att reklamera utan oskäligt uppehåll efter det att han märkt eller bortmärka felet resp bristen”¹¹⁶. I domen kommer två motsatta synsätt till uttryck. Majoriteten ställde sig till skillnad från Lind tveksam till paralleller med lagregler om reklamation och preskription, eftersom frågan var om betalaren skulle gå miste om sin rätt utan stöd av lag.

Majoritetens domskäl har tolkats på olika sätt. Lindskog menar att uttalandena ger intrycket att tidens gång kan verka godtrosförstärkande, på så vis att en inledningsvis tveksam mottagare till följd av betalarens passivitet med tiden anses vara i god tro. Han ifrågasätter att detta skulle vara förenligt med

¹¹⁶ Linds tillägg i ”Stångåstaden” NJA 1989 s. 224, referatet s. 241.

svensk rätt, och anför att uttalandena bör tolkas intentionslojalt som att de tar sikte på inrättanderekvisitet.¹¹⁷ I motsats till det menar Gorton att någon diskussion om inrättanderekvisitet knappast fördes av HD.¹¹⁸ Här bör påminnas om Ingvarssons synsätt att *inrättande* består just av en process inom vilken mottagarens goda tro förstärks till en visshet om att förhållandena ska bestå. Han förutsätter dock att godtroskravet redan uppfyllts.¹¹⁹

3.3 ”Ränteskruven” NJA 2005 s. 142

I ”Ränteskruven” NJA 2005 s. 142 bifölls ett återkravsyrkande av för högt debiterade leasingavgifter. Leasinggivaren hade fastställt leasingavgifterna på ett sätt som stred mot bestämmelsen om räntejustering (ränteskruvning) som var del av leasingavtalet. Återbetalningskravet framställdes 10 månader efter att det aktuella avtalet löpt ut. Betydelsen av detta prövades i två led. Inledningsvis refererade HD till den allmänna civilrättsliga princip som Lind förfäktade i ”Stångåstaden”, och uttalade därvid följande.¹²⁰

När det gäller att bedöma hur lång tid efter betalningen betalaren kan vara passiv utan att gå miste om sin rätt till återbetalning får det anses vara en allmän princip inom civilrätten att en köpare eller beställare, som vill göra gällande anspråk på grund av fel eller brist, har att reklamera utan oskäligt uppehåll efter det han märkt eller bort märka felet respektive bristen.

Betalningskravet hade i fallet framställts så snart överdebiteringarna upptäckts. Det ansågs ha varit närmast omöjligt att upptäcka överdebiteringarna med enbart fakturorna som stöd. Därmed hade kravet framställts utan oskäligt uppehåll. HD övergick till att pröva betalarens passivitet inom ramen för *condictio indebiti*-bedömningen. HD betonade tidens betydelse för mottagarens uppfattning att betalningen är definitiv.

Den avgörande omständigheten i fallet var emellertid att leasinggivaren, som ensidigt ansvarade för att fastställa avgifterna, borde ha insett att räntejusteringarna var avtalsstridiga. HD uttalade att det därför var irrelevant huruvida leasingbolaget hade inrättat sig efter betalningarna. Avgörandet väcker frågan om avtalsvillfarelse utesluter befogad god tro. Lindskog förordar en försvarlighetsbedömning.¹²¹

För denna uppsats är HD:s uttalande om reklamationsplikt av stort intresse. Det är tydligt att HD menar att en sådan plikt gäller i återkravsituationer – åtminstone vid avtalsstridiga överdebiteringar. Det är också tydligt att denna

¹¹⁷ Lindskog (2022), s. 959.

¹¹⁸ Gorton JFT 2005, s. 460.

¹¹⁹ Ingvarsson (2016), s. 59.

¹²⁰ ”Ränteskruven” NJA 2005 s. 142, referatet s. 165.

¹²¹ Lindskog (2022), s. 958.

plikt i så fall existerar oberoende av *condictio indebiti* – som en självständig regel varigenom återkravs-rätten kan falla.

Laila Zackariasson menar att den princip som HD hänvisar till verkar vara den som kommer till uttryck i 32 § köplagen, som reglerar reklamationsplikten för *fel* i vara. Hon ifrågasätter behovet av en sådan princip beträffande återkrav av överdebiteringar. Reglerna om *condictio indebiti*, vid sidan av möjligheten att betalarens passivitet och betalning kan få *avtalsverkan*, erbjuder redan ett fullgott skydd för omsättningens säkerhet. Till skillnad från vid *fel* i vara föreligger ingen spekulationsrisk, risk att bevisläget förändras på grund av tidens gång, eller risk att en vara som ska återlämnas förstörs.¹²² Lindskog menar att HD:s uttalande är onyanserat, och går långt utöver vad domstolen faktiskt behövde uttala sig om i målet.¹²³ Han menar att en reklamationsplikt inte åvilar betalaren. Vad denne gör och inte gör får istället beaktas vid intresseavvägningen inom ramen för *condictio indebiti*.¹²⁴

3.4 ”Svartöns pris” NJA 2022 s. 3

3.4.1 Inledning

Rättsfallet ”Svartöns pris” NJA 2022 s. 3 är intressant ur flera aspekter. Nedan presenteras omständigheterna och HD:s bedömning. Därefter diskuteras frågorna som aktualiseras i tur och ordning.

I målet prövades om en konsument hade förlorat sin rätt till återbetalning på grund av *passivitet*. Svartöns bygg hade utfört renoveringsarbeten och fakturerat för arbetena. Konsumenten I.B betalade enligt fakturan. Parterna hade inte avtalat om något fast pris, därmed skulle I.B betala vad som var skäligt enligt 36 § konsumenttjänstlagen. Efter betalningen framställde I.B anspråk om återkrav av en del av det debiterade beloppet, med hänvisning till att beloppet motsvarande den återkrävda delen överstigit skäligt pris. Tingsrätten hänsköt frågan om det funnits en reklamationskyldighet för I.B beträffande prisets skälighet till HD. Domstolen konstaterade att det finns många regler om reklamationskyldighet vid kontraktsbrott, inte minst i köplagen, konsumenttjänstlagen och (gamla) konsumentköplagen (1990:932). Dessa regler ansågs emellertid inte kunna läggas till grund för en meddelandeskyldighet i andra fall än vid kontraktsbrott. Det kunde alltså inte anses utgöra stöd för en reklamationskyldighet beträffande skäligt pris enligt 36 § konsumenttjänstlagen.

En regel om invändning mot prisangivelse i faktura finns upptagen i 47 § köplagen.¹²⁵ I ”Svartöns pris” prövade HD om denna regel kan tillämpas

¹²² Zackariasson JT 2005/2006, s. 183 f.

¹²³ Lindskog (2021), s. 745.

¹²⁴ Lindskog (2022), s. 973.

¹²⁵ En motsvarande regel fanns i 6 § g:a köplagen.

analogt på avtal som omfattas av konsumentköplagen eller konsumenttjänstlagen. Med hänvisning till lagstiftningshistoriken och konsumentskyddsaspekter ansågs den emellertid inte analogt tillämplig på konsumenttjänster. HD drog därför slutsatsen att det inte finns en reklamationsregel beträffande prisets skälighet enligt 36 § konsumenttjänstlagen.¹²⁶

Efter att ha uteslutit reklamationskyldighet uttalade HD följande om verkan av passivitet enligt allmänna rättsgrundsatser.¹²⁷

Många avtal, särskilt sådana som gäller under längre tid och som rymmer ömsesidiga rättigheter och skyldigheter, förutsätter en lojal samverkan mellan parterna under avtalstiden. I det ligger bl.a. att parterna har en skyldighet att i vissa för avtalet väsentliga delar lämna varandra upplysningar eller klargöra sin uppfattning i olika avseenden.

Med ledning av tidigare avgöranden¹²⁸ konstaterade HD att förlust av en rättighet på grund av passivitet kan inträda enligt allmänna förmögenhetsrättsliga principer. Om verkan av passivitet i den specifika situationen att en gäldenär återkräver ett för högt betalt belopp anförde HD att det kan finnas en skyldighet att framställa återkrav inom viss tid för att återkravsrätten ska vara bibehållen. I detta avseende hänvisade domstolen till domskälen i ”Stångåstaden” NJA 1989 s. 224, ”Ränteskruven” NJA 2005 s. 142 och ”Tryckerimomsen I” NJA 2015 s. 1072. Hur lång tid betalaren kan vänta med återkravet beror på omständigheterna i det enskilda fallet. Särskilt i konsumenttransaktioner kan fristen vara betydligt längre än vid reklamation vid kontraktsbrott. Utgångspunkten är att betalaren ska ges rimlig tid att överväga sin situation. Ju längre betalaren dröjer desto större skäl har mottagaren att tro att betalningen är definitiv.

3.4.2 Analogi med avtalsbrottsreklamation

En första slutsats som skulle kunna dras av rättsfallet är att man åtminstone inte med stöd av lagregler om reklamation vid kontraktsbrott kan grunda en meddelandeplikt för andra situationer. Frågan i ”Svartöns pris” avsåg förvisso just 36 § konsumenttjänstlagen, men HD synes inte grunda sin bedömning på konsumenthänsyn, utan i stället på att det handlade om förlust av *ett annat slags rättigheter*.

Skepsisen mot analogier till reklamationsregler vid kontraktsbrott känns igen från majoritetens domskäl i ”Stångåstaden”. Det ligger också i linje med vad

¹²⁶ HD:s slutsats i denna fråga ska inte kommenteras mer i denna uppsats, men avgörandet är inte okontroversiellt. Andersson ifrågasätter grunderna för HD:s bedömning. Se Andersson SvJT 2022, s. 390 ff.

¹²⁷ ”Svartöns pris” NJA 2022 s. 3, p. 24.

¹²⁸ Se exempelvis ”Pantsättarens passivitet” NJA 1961 s. 26; ”Restaurang Pelé” NJA 2002 s. 630; ”Kravmjölken” NJA 2017 s. 203; ”Leksaksaffären i Vimmerby” NJA 2018 s. 171.

Zackariasson anfört angående ”Ränteskruven”.¹²⁹ Även Lindskog har betonat skillnaden mellan avtalsbrottsreklamation och eventuella reklamationsregler för återkrav.¹³⁰

3.4.3 Reklamationsplikt mot faktura

HD:s val att i stället pröva analogimöjligheter i förhållande till 47 § köplagen framstår som mer naturligt. Bestämmelsen avser ju trots allt reklamationsplikt mot prisangivelse i faktura. Trots HD:s bedömning i ”Svartöns pris” finns goda skäl att uppmärksamma regeln. Bestämmelsen får antas kunna tillämpas analogt på andra avtalstyper, exempelvis kommersiella entreprenader. Enligt Svensson får bestämmelsen i 47 § köplagen anses utgöra en rättsgrundsats för kommersiella avtal.¹³¹ Här följer därför en redogörelse för bestämmelsen.

Det i lagrummet använda ordet *räkning* motsvarar faktura, eller skriftlig betalningsanmaning.¹³² Innebörden av regeln är att en köpare som mottagit en faktura måste reklamera inom skälig tid för att inte bli bunden av priset i fakturan. Från denna huvudregel finns två undantag; köparen blir inte bunden om ett lägre pris följer av avtalet, eller om det fakturerade priset är oskäligt.¹³³

Regeln innebär inte en möjlighet för köparen att komma ifrån ett avtalat pris på grunden att det är oskäligt. Endast om köparen inte lyckas styrka att det avtalade priset är lägre än det fakturerade priset kan en oskälighetsprövning komma på fråga. Rättsverkan av räkningen är bevismässig.¹³⁴ Detta innebär att köparens underlåtenhet att reklamera medför en presumtion för att det fakturerade priset gäller.

Sammanfattningsvis finns tre alternativ för en köpare som vill undkomma skyldighet att betala fakturerat pris.

- (1) Reklamation sker inom skälig tid.
- (2) Köparen visar att det fakturerade priset är högre än det avtalade priset.
- (3) Det fakturerade priset är oskäligt.

Hur lång tid köparen kan vänta med reklamationen beror på omständigheterna i det enskilda fallet. I motiven uttalas att kraven är högre i kommersiella och därmed jämförbara sammanhang. Ett företag måste reklamera snabbare än en

¹²⁹ Se Zackariasson JT 2005/2006, s. 182 ff.

¹³⁰ Lindskog (2022), s. 160.

¹³¹ Se Svensson, Köplag (1990:931) 47 §, avsnitt 2.1; Jfr NJA 2001 s. 177; Jfr också ”De ingjutna rören” NJA 2018 s. 653 p. 21.

¹³² Se Ramberg & Herre, Köplag (1990:931) 47 §, avsnitt 10.4.1.

¹³³ Prop. 1988/89:76 s. 153.

¹³⁴ Se ”Slangfabriken” NJA 1996 s. 663

privatperson eller ideell förening som saknar fasta betalningsrutiner.¹³⁵ Ledning för bedömning av fristens längd kan sökas i branschpraxis.¹³⁶

En särskild fråga är hur oskälighetsbedömningen ska göras. En utgångspunkt kan vara skäligt pris enligt 45 § köplagen. Svensson anför emellertid att en ordning där priset anses vara oskäligt endast på grund av att det överstiger skäligt pris enligt 45 § skulle innebära att reklamationsplikten enligt 47 § saknar funktion. Ett pris bör således kunna vara högre än skäligt pris, utan att det anses vara oskäligt. I brist på jämförelsestandard motsvarande den för skäligt pris bygger oskälighetsbedömningen i större utsträckning på skönmässiga överväganden.¹³⁷

En annan fråga är om köparen har bevisbördan för omständigheter till stöd för att priset är oskäligt. I Svea hovrätts dom 2020-11-05 i mål T 7178–18 ansågs köparen ha bevisbördan. Enligt Andreas Magnusson och Alexander Wagner är detta förenligt med reklamationsregelns syfte.¹³⁸ Att köparen har bevisbördan för ett lägre avtalat pris talar i samma riktning.¹³⁹ Denna placering av bevisbördan gällde också enligt reklamationsregeln i 6 § g:a köplagen.¹⁴⁰

Att köparen redan har betalat medför inte per automatik att denne förlorar den motbevisningsrätt som bestämmelsen erbjuder. Möjligheten att nå framgång med ett återkrav påverkas emellertid negativt om reklamationsfristen hinner löpa ut. Förutom att rätten till återbetalning kan ha gått förlorad enligt grunderna för *condictio indebiti*, kan köparen möta hinder i form av de bevismässiga nackdelar som 47 § medför.¹⁴¹

Regeln kan *inte* anses ge uttryck för en princip att den som inte reklamerar mot en överdebitering förlorar rätten till återbetalning. Avtalat pris gäller i första hand, även om reklamation sker för sent. Zackariasson menar att detta talar emot en sådan reklamationsregel som HD:s domskäl i ”Ränteskruven” NJA 2005 s. 142 ger uttryck för.¹⁴² Synsättet kan appliceras även på Linds tillägg till ”Stångåstaden” NJA 1989 s. 224. Lind åberopar 6 § g:a köplagen och 47 § köplagen till stöd för att återkravsrätten bör falla efter viss tid. Som visats ovan har dessa bestämmelser *inte* den innebörden. Linds jämförelse kan på den grunden kritiseras.

3.4.4 Allmänna passivitetsgrundsatser

¹³⁵ Se Prop. 1988/89:76 s. 153.

¹³⁶ Ramberg & Herre, Köplag (1990:931) 47 §, avsnitt 10.4.2.

¹³⁷ Svensson, Köplag (1990:931) 47 §, avsnitt 2.5; Jfr. Hovrätten över Skåne och Blekinge T 3662–18; Svea hovrätt T 7178–18.

¹³⁸ Magnusson & Wagner JT 2022/2023, s. 18.

¹³⁹ Svensson, Köplag (1990:931) 47 §, avsnitt 2.5.

¹⁴⁰ Cervin (1960), s. 201.

¹⁴¹ Jfr Svensson, Köplag (1990:931) 47 §, avsnitt 2.6; Ramberg & Herre, under 10.4.3.

¹⁴² Se Zackariasson JT 2005/2006, s. 183.

Så återstår frågan om verkan av konsumentens *passivitet*. HD underbygger sin slutsats att sådan passivitetsverkan kan inträda på två spår i rättspraxis. Det ena spåret utgörs av en minst sagt intensiv prejudikatbildning under de senaste åren rörande passiva avtalsparters förlust av avtalsrättigheter utan lagstöd. HD har i de fallen tillämpat oskrivna passivitetsregler.¹⁴³

Det andra spåret utgörs av uttalanden som HD tidigare gjort i mål om återkrav av överdebitering – där betydelsen av betalarens passivitet diskuterats i olika avseenden. I ”Tryckerimomsen I” NJA 2015 s. 1072 uttalade sig HD enbart om verkan av passivitet inom ramen för *condictio indebiti*, särskilt inrättandekravet. Så även majoriteten i ”Stångåstaden” NJA 1989 s. 224. Beträffande ”Stångåstaden” hänvisade HD i ”Svartöns pris” uttryckligen till majoritetens uttalande om det begränsade värdet av paralleller med regler om reklamation och preskription. Läst tillsammans med HD:s slutsatser i reklamationsfrågan kan man få intrycket att reklamationsplikt mot överdebiteringar inte ansågs föreligga. Därefter hänvisade HD emellertid specifikt till uttalandet i ”Ränteskruven” NJA 2005 s. 142 om en allmän princip om reklamation mot fel eller brist.

Det är svårt att bedöma om HD:s referens till passivitetsgrundsatser egentligen avser *condictio indebiti*, eller något annat. *Condictio indebiti* kan knappast karaktäriseras som en passivitetsregel. I ljuset av den mer rigida trestegsbedömningen som HD tillämpade i ”Skattekontot II” NJA 2016 s. 1074 framstår det som tveksamt att HD i detta mål skulle reducera principerna om *condictio indebiti* till enbart frågan om betalaren dröjt för länge med sitt återkrav. Det finns som bekant andra parametrar att ta hänsyn till. Möjligen ska domskälen läsas som att HD helt enkelt betonar den stora betydelse som betalarens passivitet kan ha både för inrättandebedömningen och för den övergripande intresseavvägningen. Resonemang om just dessa rekvisit lyser emellertid med sin frånvaro, annat än i domskälen som HD citerar. Detsamma gäller en bedömning av huruvida betalningen i målet skett med eller utan rättsgrund. Hänvisningarna till passivitetspraxis ger ytterligare fog för tolkningen att HD menar att passivitet, vid sidan av *condictio indebiti*, kan medföra förlust av återkravs rätt. Om HD avsett att sjösätta en sådan regel innebär det ett skifte i synen på misstagsbetalningar.

Hovrätten för västra Sveriges dom 2018-07-09 i mål T 3489–17 belyser problematiken. Målet gällde ersättning för utfört entreprenadarbete. Enligt avtalet mellan parterna hade entreprenören rätt till ersättning för effektiv tid på arbetsplatsen. Entreprenören hade emellertid under flera års tid fakturerat för tid som ostridigt föll utanför det begreppet. Eftersom beställaren inte varit medveten om den avtalsavvikande debiteringen ansågs avtalsändring i form av eftergift inte ha kommit till stånd. Betalningarna var istället att anse som betalningar utan rättsgrund, som enligt huvudregeln skulle återbetalas.

¹⁴³ Se 5.2.4 för en redogörelse för några av dessa rättsfall.

Beställarens underlåtenhet att invända mot fakturerat och betalt pris ansågs inte böra medföra förlust av återkravsrätten, utan stöd i lag. Hovrätten hänvisade i det avseendet till *misstagsbetalningars särställning*. Särskilt hänvisade hovrätten till vad Lindskog uttryckt om saken.¹⁴⁴ En beställare som påföljdsvis mister sin återkravs rätt förlorar i förlängningen äganderätten till det felaktigt betalda beloppet. Lindskog anför mot bakgrund av detta att en objektiv passivitetsregel av reklamationsstyp med rättsföljden att återkravs rätten prekluderas i princip förutsätter lagstöd. En sådan regel bör således enligt honom inte utvecklas i praxis, till skillnad från reklamationsregler beträffande rätten att göra gällande påföljder på grund av avtalsbrott.¹⁴⁵

Enligt Svensson förutsätter en förlust av återkravs rätten vid misstagsbetalningar fortsatt att rekvisiteten för *condictio indebiti* är uppfyllda.¹⁴⁶ Jakob Andersson menar emellertid att HD utvecklade vad han kallar *passivitetsverkansprincipen* i ”Svartöns pris”. Innebörden av principen i detta sammanhang är att en betalares återkravs rätt kan gå förlorad *utan* att reglerna om *condictio indebiti* tillämpas. Han tar särskilt fasta på att passivitet inte ensamt är avgörande enligt *condictio indebiti*. Därtill är det enligt honom inte troligt att HD ansett sig behöva tre sidor domskäl för att förklara att passivitet har betydelse för inrättandekravet – det visste vi ju redan.¹⁴⁷ Hellners uttalande om att *condictio indebiti* står på egna ben gör sig påmint.¹⁴⁸ Precis som huvudregeln inte behöver stödja sig på obehörig vinst eller förutsättningsläran behöver inte undantagsregeln stödja sig på ”allmänna passivitetsgrundsatser”.

Andersson menar också att denna passivitetsverkansprincip inte utgör en oskriven reklamationsregel utan snarare ett eget institut *mitt emellan* regler om reklamation och preskription.¹⁴⁹ Hans slutsats är intressant. HD hade chansen att tydligt bekräfta existensen av en reklamationsplikt för återkrav i linje med ”Ränteskruven”. I stället synes domstolen valt en mer nyanserad väg, dock utan att definitivt stänga dörren för en reklamationsplikt.

¹⁴⁴ Hovrätten för västra Sverige T 3489–17, hovrättens domskäl s. 5.

¹⁴⁵ Lindskog (2022), s. 160 f.

¹⁴⁶ Svensson, Köplag (1990:931) 47 §, avsnitt 2.6.

¹⁴⁷ Andersson SvJT 2022, s. 394 ff.

¹⁴⁸ Se 2.1.

¹⁴⁹ Andersson SvJT 2022, s. 394 f.

4 Allmänt om passivitet

4.1 Inledning

Det framgår av vad som anförts i avsnittet om *condictio indebiti* att tiden som förflyter mellan betalning och återkrav, samt betalarens underlåtenhet att framställa återbetalningskrav kan beaktas i flera led i bedömningen. Det framgår vidare av vad som anförts i avsnitt 3 att en betalares passivitet kan få implikationer för återkravsrätten även utan att *condictio indebiti* tillämpas. I detta avsnitt undersöks generella drag för passivitetsregler såsom de kommit till uttryck i doktrinen.

4.2 Systematisering av passivitetsregler

Flera försök att konstruera och systematisera regler om relevans och verkan av en kontrahents inaktivitet utanför det lagreglerade området har gjorts i litteraturen. Cervin lanserade termen *passivitet* som en specifik juridisk term, en rättsregel utan stöd i lag. Han ställde därvid upp en hypotetisk modell för passivitetens relevans av följande innehåll.¹⁵⁰

Det läget skall ha inträffat, att den rättsliga och den faktiska situationen icke längre stämmer överens. Med kunskap om denna förändrade situation skall den som på grund av denna situation fått möjlighet att framställa ett rättsligt anspråk eller möjlighet att göra en rättslig invändning (den passive) underlåta inom viss tid efter kunskapen framställa anspråket (invändningen) mot motparten (den aktive). Om anspråket uppkommit genom åtgärd av den aktive, skalle denna åtgärd ha vidtagits i god tro, och den aktive följaktligen hysa den uppfattningen, att något anspråk eller någon invändning icke skall göras gällande mot honom.

Rättsföljderna (passivitetsverkningarna) av denna passivitetsregel kan vara av tre slag. Antingen *att* ett avtal av visst innehåll anses ha kommit till stånd, *att* bevisbördan för ett visst förhållande kastas om, eller *att* den passive parten blir skadeståndsskyldig. Cervin påstod inte att denna passivitetsregel var allmänt erkänd i svensk rätt, utan endast att den vunnit visst insteg i rättspraxis.¹⁵¹

Karlgrens framställning om passivitet är begränsad till passivitetsverkan vid avtalsslut, vilket inbegriper avtal om ändring eller upphävande av redan existerande rättsförhållanden.¹⁵² Han särskiljer mellan två slags passivitetsverkningar.¹⁵³

¹⁵⁰ Cervin (1960), s. 28.

¹⁵¹ Cervin (1960), s. 32 ff.

¹⁵² Karlgren (1965), s. 26.

¹⁵³ Karlgren (1965), s. 7 ff.

- (1) Passivitet såsom viljeförklaring in casu. En viljeförklaring behöver inte vara uttrycklig. Om förhållandena i det enskilda fallet utvisar att en kontrahents passivitet är ett utflöde av dennes vilja att bli bunden kan denna passivitet tolkas som en viljeförklaring.
- (2) Objektiv passivitetsverkan. Passivitet kan ha samma verkan som en viljeförklaring – utan att kontrahenten uttryckt en acceptvilja eller annan juridiskt relevant vilja. En anbudstagare har i vissa fall en svarsplikt eller upplysningsplikt – en plikt att säga ifrån att han ej vill bli bunden. Det är då fråga om en objektiv/legal rättsverkan, som kan vara fastslagen i såväl lag som rättspraxis. Denna verkning grundar sig alltså inte i förhållanden in casu.

Huvudregeln är att den som tiger inte samtycker. Redan 1965 kunde dock en trend mot ett starkare passivitetsinstitut urskiljas. Karlgren påtalade domstolarnas benägenhet att sudda ut gränsen mellan de två formerna av passivitetsverkan, vilket bidragit till en vaghet.¹⁵⁴ Även Adlercreutz har påpekat svårheten i att hålla i sär de fall då passivitet tolkas som viljeförklaring, och de fall då passiviteten utgör ett objektivt faktum som medför verkan av rättsförlust.¹⁵⁵ När det i domskäl med viss variation uttrycks att den passive måste anses ha godkänt ett villkor eller dylikt kan båda alternativ vara för handen.¹⁵⁶

Håstad indelar reglerna om passivitetsverkan vid avtalsslut i två grupper: processuella bevisbörderegler och civilrättsliga regler. De civilrättsliga reglerna är av innebörden att passivitet (rättsfaktum) leder till avtalsslut eller ändring av avtal (rättsföljd).¹⁵⁷ Även Adlercreutz har betonat distinktionen mellan att passiviteten tillerkänns rättslig betydelse såsom antingen rättsfaktum eller bevisfaktum. I det förra fallet medför passiviteten avtalsverkan eller rättsförlust. I det senare medför passiviteten bevisverkan, antingen i bemärkelsen presumtionsverkan, eller som ett ”vanligt bevisfaktum”.¹⁵⁸ När passiviteten görs till ett rättsfaktum måste det åberopas. Enligt de processuella bevisbördereglerna ska passiviteten beaktas ex officio.¹⁵⁹

Arvidssons och Gortons taxonomi bygger dels på distinktionen mellan materiella och processuella verkningar, dels på distinktionen mellan passivitet i egenskap av självständigt rättsfaktum respektive rättshandling.¹⁶⁰ Utgångspunkten för deras framställning är att passivitet motsvarar överksamhet eller underlåtenhet, i bemärkelsen att ett rättssubjekt *inte* företar en handling som

¹⁵⁴ Karlgren (1965), s. 9 f.

¹⁵⁵ Adlercreutz (1990), s. 49 f.

¹⁵⁶ Jfr. Björkdahl JT 2011/2012, s. 241.

¹⁵⁷ Håstads tillägg till NJA 2006 s. 638, referatet s. 648.

¹⁵⁸ Jfr Adlercreutz (1990), s. 50.

¹⁵⁹ Herre & Johansson SvJT 2020, s. 830.

¹⁶⁰ Arvidsson & Gorton (2019), s. 100 ff.

hade kunnat företas.¹⁶¹ Denna mer vardagsspråkliga innebörd av begreppet utgör utgångspunkten även för denna uppsats.

4.3 Passivitetens rekvisit

4.3.1 Förändrade förhållanden

Den första beståndsdel i Cervins modell är de förändrade förhållandena, närmare bestämt oöverensstämmelsen mellan den rättsliga och den faktiska situationen. Ragnar Knophs lära bildar utgångspunkten för Cervins undersökning. Han sammanfattar Knophs ståndpunkt som följer. Oöverensstämmelse mellan rätt och rådighet står i strid med vad rättsordningen strävar efter. Den är därför benägen att erkänna att faktiskt bestående förhållanden förvandlas till rättsliga anspråk. För att passivitetsverkan ska inträda krävs antingen att inaktiviteten är klandervärd, eller att den givit upphov till en intresseförskjutning mellan parterna.¹⁶²

Intresseförskjutning innebär att den icke-passive kommit i ett sådant ekonomiskt läge att det rättsliga anspråket inte rimligen kan tillåtas. Som exempel nämner Cervin att föremålet varom anspråket riktas stigit i värde, eller att medel förbrukats och inte utan stor uppoffring kan framskaffas. När inaktiviteten inte är klandervärd träder således det objektiva kravet på förändrade förhållanden i förgrunden; en högre grad av förändring krävs för passivitetsverkan. Cervin anför att det för svensk rätts del inte kan antas att en intresseförskjutning generellt sett kan tillmätas relevans för uppkomst eller fortvaro av rättsliga förhållanden.¹⁶³

Cervin har noterat gemensamma drag i motiveringen för flera aktivitetsregler i lagstiftning. Både allmän- och specialpreskriptionen motiveras av trygghets-synpunkt för den icke-passive. Likaså reglerna om hävd. Reklamationsregler där valmöjligheter står den passive till buds motiverades av hänsyn till risken för den passives otillbörliga spekulation på den aktives bekostnad. Så exempelvis reklamationsreglerna mot anbud i 9 § AvtL, samt mot sen eller oren accept i 4 § 2 st. respektive 6 § 2 st. AvtL. Alla dessa regler motiverades alltså i någon mån av risken för intresseförskjutning. Däremot måste intresseförskjutning inte föreligga in casu, inget sådant rekvisit uppställs i någon av nu nämnda lagregler.¹⁶⁴ Inte heller kunde uppställande av krav på intresseförskjutning eller risk härför (spekulationsmöjlighet) identifieras i praxis utanför det lagreglerade området. Såvitt avser Cervins modell innebär förändrade förhållanden enbart oöverensstämmelse mellan rättslig och faktisk situation.¹⁶⁵

¹⁶¹ Arvidsson & Gorton (2019), s. 99.

¹⁶² Cervin (1960), s. 97.

¹⁶³ Cervin (1960), s. 97 – 101.

¹⁶⁴ Cervin (1960), s. 105–108.

¹⁶⁵ Cervin (1960), s. 114 ff.

Även Björkdahl har diskuterat intresseförskjutning som motivering av passivitetsverkan, och funnit sådan sakna stöd i rättspraxis. I vart fall har en aktiv kontrahents omfattande investeringar under villfarelsen att avtal kommit till stånd inte medfört passivitetsverkningar för den passive, trots dennes vetskap om investeringarna och villfarelsen.¹⁶⁶ Björkdahl anför vidare att det är rimligt att investeringar i osäkra avtalsförhållanden *inte* skyddas på detta vis. Annars finns en risk att reglerna stimulerar sådana investeringar, vilket ter sig vanskligt från generell synpunkt. Hon menar dock att spekulationsrisken som motiverat de tidigare nämnda reklamationsreglerna i AvtL är ett huvudsakligt riktmärke även för fall utanför det lagreglerade området.¹⁶⁷

4.3.2 Kunskap och god tro

I Cervins modell för *passivitet* uppställs ett subjektivt rekvisit på vardera parten; närmare bestämt krav på kunskap respektive god tro. Med kunskap avses kunskap om åtgärden varigenom anspråket uppkommer, samt om anspråkets existens.¹⁶⁸ Efterföljande praxis ger stöd för sådana dubbla subjektiva rekvisit.¹⁶⁹ Detta ligger i linje med AvtL:s schema för avtalsslut.¹⁷⁰

Kunskapskravets innebörd är beroende av i vilken mån den passive kan åläggas en efterforskningsplikt. Annorlunda uttryck huruvida den passives vårdlösa ovetskap eller icke-kunskap kan ligga denne till last. Cervin uttalade följande. När det är fråga om ett meddelande inträder aktivitetsplikten när meddelandet kommer den passive till handa. När det är fråga om vidtagande av faktiska åtgärder är saken mer komplicerad.¹⁷¹

I kontraktsförhållanden är efterforskningsplikten mycket vittgående, och torde endast vara behäftad med ett fåtal undantag. I utomkontraktuella förhållanden föreligger viss efterforskningsplikt när parterna förhandlat i frågan, eller när det föreligger affärsförbindelse mellan dem. Här förekommer förmodligen fler undantag än för kontraktsförhållandena.¹⁷² För *passivitetens* vidkommande synes krävas att den åtgärd som utlöser aktivitetsplikt är tillräckligt tydligt formulerad. Exempelvis måste det tydligt kunna utläsas ur en förklaring om ändring eller tolkning av innebörden av ett tidigare slutet avtal vad avsändaren avsett. Så måste även faktura tillräckligt utförligt specificera olika poster.¹⁷³ Enligt Björkdahl utgör det subjektiva rekvisitet på den passives sida ett krav på insikt om den aktives villfarelse. Den passive måste ha insett att den aktive kontrahenten hyst uppfattningen att avtal kommer till stånd om denne inte får besked om något annat. Björkdahl menar dock att det

¹⁶⁶ Björkdahl JT 2011/2012, s. 240; Jfr. NJA 1990 s. 745.

¹⁶⁷ Björkdahl JT 2011/2012, s. 241.

¹⁶⁸ Cervin lämnar i stort kunskap om möjligheten att framställa anspråket, vilken i stort är beroende av kunskap om rättsregler, utanför arbetet. Jfr Cervin (1960), s. 118 f.

¹⁶⁹ Se NJA 1962 s. 276; NJA 1977 s. 92; NJA 1992 s. 243.

¹⁷⁰ Se Hellner SvJT 1984, s. 758.

¹⁷¹ Cervin (1960), s. 127.

¹⁷² Cervin (1960), s. 127 ff.

¹⁷³ Cervin (1960), s. 153 f.

inte föreligger en efterforskningsplikt, vilket enligt henne är naturligt om rättsföljden av passiviteten är avtalsbundenhet.¹⁷⁴

Kravet på god tro är förenat med en efterforsknings- och undersökningsplikt. Med god tro avses således *aktsam god tro*.¹⁷⁵ Som allmän princip gäller att god tro ska föreligga när handlingen vidtages. Den aktive kan emellertid på grund av den passives överksamhet anses ha bibringats efterföljande god tro. Enligt Cervin torde emellertid sådan god tro inte vara tillräcklig för svensk rätts vidkommande.¹⁷⁶ Enligt Björkdahl har inte ens passivitet under mycket lång tid ansetts kunna väga upp för initialt bristande god tro. Godtroskravets innebörd är att den aktive parten ska utgå ifrån att den företagna handlingen stämmer överens med avtalet. Aktsamhetskravet kommer till uttryck genom att den som svävar i villfarelse ska ha fog för sin uppfattning. Den passiva parten befäster sedan denna uppfattning genom sitt handlande och passivitet. För att reklamationsplikt ska inträda krävs att villfarelsen i viss mån har varit ursäktlig. Flera författare har noterat att detta aktsamhetskrav ställts upp i praxis, men följer inte av godtroskravet i 6 § 2 st. AvtL.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Björkdahl JT 2011/2012, s. 248 f.

¹⁷⁵ Jfr Cervin (1960), s. 136–142.

¹⁷⁶ Cervin (1960), s. 146.

¹⁷⁷ Björkdahl JT 2011/2012, s. 247; Håstad 1993, s. 241 ff.

5 Materiella passivitetsverkningar

5.1 Passivitet som rättshandling

I avsnitt 2.2 har situationen att *betalningen* kan utgöra ett konkludent rätts-handlande som medför avtalsrättsverkningar behandlats. Resultatet av sådana rättsverkningar är att betalningen har rättsgrund, och därför inte kan återkrävas med stöd av huvudregeln för *condictio indebiti*. För de fall betalningen i sig inte kan anses medföra rättshandlingsverkningar uppkommer frågan om betalarens passivitet kan påverka bedömningen. Närmare bestämt om en betalares efterföljande passivitet kan medföra en rättsgrund för mottagaren att behålla betalningen.

Det brukar framhållas att den som tiger inte samtycker. Som huvudregel erkänns inte *negativ avtalsbindning* i svensk rätt. Ett avtal uppstår vanligen inte genom att en kontrahents anbud möts av den andres tystnad.¹⁷⁸ I undantagsfall kan passivitet emellertid utgöra en rättshandling. Det följer av att rättshandlingar som utgångspunkt kan företas formlöst, samt att motpartens befogade uppfattning av en situation blir bestämmande. Passivitet kan i de fallen ge upphov till uppkomst, förändring eller upphävande av ett rättsförhållande, så kallad *avtalsverkan*.¹⁷⁹ Detta är ingen nyhet, utan har gällt i svensk rätt under lång tid.¹⁸⁰

Cervin benämner fenomenet att överksamhet tolkas som viljeförklaring för *viljemetoden*. Han tar särskilt fasta på att tillitsteorin inte utgör ett hinder mot en sådan ordning. Snarare motsvarar kravet på befogad tillit det godtroskrav som utgör en beståndsdel i hans passivitetsmodell. Enligt Cervin utgjorde *passivitet* inte en självständig rättstanke, utan en analogisering och utvidgning av reklamationsreglerna. Därför kunde viljeutvägen enligt Cervin inte helt avvisas.¹⁸¹

Viljemetoden används huvudsakligen i situationer då avtalsverkan innebär att ett nytt rättsförhållande uppkommer.¹⁸² Viljemetodens uttryckssätt sammanfaller med vad Karlgren kallar passivitet *in casu* (subjektiv passivitetsverkan). Enligt Karlgren är passivitet *in casu* sällan ensamt utslagsgivande. Den spelar störst roll som förstärkande faktor i förening med positiva faktorer. Förutom positivt handlande från kontrahenten kan det positiva enligt Karlgren ligga i situationens särskilda beskaffenhet. En part kan därvid bli bunden utan ett positivt tillkommande moment från hans sida.¹⁸³

¹⁷⁸ Jfr. Adlercreutz & Mulder (2021), s. 57.

¹⁷⁹ Adlercreutz & Mulder (2021), s. 58; Arvidsson & Gorton (2019), s. 104.

¹⁸⁰ Adlercreutz (1990), s. 51.

¹⁸¹ Cervin (1960), s. 171–176.

¹⁸² Cervin (1960), s. 171–176.

¹⁸³ Karlgren (1965), s. 11 f.

Det finns enligt Karlgren stort utrymme för passivitetsverkan i fall som rör fråga om eftergift av rätt och avstående av anspråk. Den som vill åstadkomma en sådan rättsförändring uppnår den allt som oftast genom att låta det existerande läget förbli oförändrat. Påståenden om att en kontrahent visat sig godtaga rättsförändringen genom sin passivitet har därför större bärkraft i sådana fall. Det finns därtill ett behov av att kunna beakta passivitet som viljeförklaring i fall där en positiv viljeyttring inte kan förväntas. Ett exempel härpå som Karlgren nämner är när part i långvariga avtalsförhållanden under längre tid underlåter att utkräva sina rättigheter.¹⁸⁴

Ett avgörande där passivitet in casu tolkats som sådan viljeförklaring är ”Pantsättarens passivitet” NJA 1961 s. 26. En panthavare hade återpantsatt en fastighetsinteckning. Pantsättaren hade inte framställt invändning därom, förrän han sex år senare med återpantsättningen som grund kvittningsvis åberopade en skadeståndsfordran mot panthavaren. Pantsättaren ansågs genom sin underlåtenhet ha givit panthavaren fog för att anse att hon haft rätt att förfoga över inteckningen på detta sätt. Skadeståndsanspråket ogillades.¹⁸⁵ I senare praxis har avgörandet anförts som stöd för att en part som gett motparten intrycket att denne eftergett sin rätt har en upplysningsskyldighet.¹⁸⁶

Det kan diskuteras om betalning kan utgöra en sådan tillkommande positiv faktor som enligt Karlgren förutsätts. Det rör sig då om avtalsverkan av passivitet i kombination med ett handlande som fullgör avtalet som den icke-passive tror har kommit till stånd. En betalare som vill ge upphov till rättsliga positioner som motsvarar den faktiska situationen efter en överbetalning åstadkommer detta genom att göra just ingenting. För att ansluta till Karlgren kan en betalare som vill ge uttryck för en sådan vilja knappast väntas lämna besked om det. I typsituationen att betalaren har betalat för mycket i förhållande till en ursprunglig överenskommelse är den avtalsverkan som kan komma på fråga ändring av ett redan befintligt avtal, till nackdel för betalaren.

Frågan om en parts passivitet ska tolkas som en eftergift av rättigheter enligt avtalet är emellertid inte självklar. Adlercreutz och Gorton framhåller att en tillämpning grundad på kulans inte behöver innebära ett principiellt avstående från rättigheterna som följer av avtalet. Den faktiska tillämpningen av avtalet förändrar inte rättsläget. Ett undantag föreligger när en part med fog uppfattar motpartens agerande som en eftergift. Därtill måste den eftergivande parten antingen insett eller bort inse diskrepansen mellan avtalets innebörd och tillämpningen. Situationen kan uppstå att en part underlåter att markera mot att praxis utvecklas mellan parterna till nackdel för den passive. Enligt författarna fordras mycket för att sådan passivitet ska verka

¹⁸⁴ Karlgren (1965), s. 12, 17–18.

¹⁸⁵ Karlgren har kommenterat rättsfallet. Enligt honom var ingreppet (återpantsättningen) erfarenhetsmässigt ett som ”plägar möta protest”. Detta talade för att underlåtenheten skulle tolkas som en viljeförklaring i eftergiftshänseende. Se Karlgren (1965), s. 12.

¹⁸⁶ Se ”Svartöns pris” NJA 2022 s. 3, p. 24–26.

rättslägesförändrande.¹⁸⁷ Enligt Lehrberg är huvudregeln att kulans inte får verkan som en eftergift.¹⁸⁸

Frågan om eftergift med avseende på avtalat pris har kommit upp i praxis. I det tidigare nämnda hovrättsavgörandet i mål T 3489–17 var den betalande beställaren ovetande om diskrepansen mellan debiteringen och avtalet. Därför ansågs passivitet och konkludent handlande inte kunna tillmätas betydelse mot avtalets ordalydelse, och återkravsrätten ansågs inte förlorad på den grunden.¹⁸⁹

”Leksaksaffären i Vimmerby” NJA 2018 s. 171 bör nämnas i sammanhanget. Rättsfallet är även relevant för frågan om objektiv passivitetsverkan och behandlas i det avseendet nedan. Målet rörde huvudsakligen frågan om en hyresvärd hade rätt till omsättningshyra, trots att anspråk på sådan hyra inte hade framställts under lång tid. Det förelåg därmed en diskrepans mellan det ursprungliga avtalsinnehållet och avtalstillämpningen.

Inledningsvis konstaterade HD i att passiviteten typiskt sett måste kunna ges verkan som en viljeförklaring för att den ska kunna medföra ändring av ett befintligt avtal. Som huvudregel krävs att den passiva parten är medveten om diskrepansen mellan avtalets tillämpning och dess ursprungliga innebörd. Hyresvärdens underlåtenhet att kräva omsättningshyra uppgavs ha berott på ett förbiseende vid registrering i hyresvärdens datasystem. Eftersom hyresvärdens således inte varit medveten om avvikelserna ansågs passiviteten inte kunna medföra förändring av avtalsinnehållet.

Med ledning av HD:s bedömning i ”Leksaksaffären i Vimmerby” bör en sådan avtalsverkan som diskuteras här förutsätta att betalaren är medveten om avtalsavvikelsen i form av överdebiteringarna. Så uppfattade även hovrätten rättsläget i det ovan nämnda hovrättsavgörandet. Det stämmer också överens med det kunskapskrav som Cervin ställer upp för sin passivitetsmodell. Det utgör emellertid en avvikelse från vad som i regel krävs för att en rättshandling ska anses föreligga – nämligen *motpartens* befogade tillit.

Om tillitsprincipen styr när en rättshandling föreligger eller ej är den eftergivande partens insikt irrelevant, vilket Arvidsson och Gorton poängterat. Författarna menar dessutom att eftergift var uteslutet i ”Leksaksaffären i Vimmerby” på grund av hur hyresgästen uppfattat situationen. Hyresgästen var nämligen inte medveten om hyresvärdens rätt till omsättningshyra. Det är därför inte möjligt att denne kunde uppfatta hyresvärdens underlåtenhet som eftergift av den rättigheten.¹⁹⁰ Detta resonemang har vissa implikationer för

¹⁸⁷ Adlercreutz & Gorton (2010), s. 101 f.; Se dock annorlunda i Arvidsson & Gorton (2019), s. 120.

¹⁸⁸ Lehrberg (2020), s. 195 f.

¹⁸⁹ Se Hovrätten för västra Sverige T 3489–17, hovrättens domskäl, s. 4.

¹⁹⁰ Arvidsson & Gorton (2019), s. 120.

överdebiteringar. I en situation då mottagaren utgått ifrån att han fakturerat enligt avtalet torde betalarens uppträdande aldrig kunna uppfattas som att denne *efterger* sin rätt enligt avtalet.

Det finns dock goda skäl för att ställa upp krav även på betalarens insikt. Annars finns en betydande missbruksrisk. Beakta följande situation. Borgenären inför ensidiga förändringar av priset eller dess beräkningsgrunder och fakturerar enligt dessa. Sedermera åberopar borgenären betalarens passivitet och konkludent handlande som uttryck för godkännande av ändringarna.¹⁹¹ Åtminstone bör det förutsättas att betalaren är medveten om överdebiteringen, och att mottagaren har insikt om detta. Vad Cervin uttalat som kunskapskravet kan här vara till ledning – om borgenären har specificerat sitt krav och grunderna för det i faktura kan det föranleda att kunskapskravet uppfylls. Betalaren *måste* då insett avvikelserna.

En annan sak som bör poängteras är att om betalaren *vet* att han betalar för mycket vidtar han genom betalningen en disposition, vilket redan i sig innebär att betalningen har rättsgrund.¹⁹² Frågan om passivitet blir i det fallet överflödig.

5.2 Passivitet som självständigt rättsfaktum

5.2.1 Inledning

Avtalsverkan kan uttryckas i termer av att den passive försuttit sin invändningsrätt, eller att något visst blir gällande. När sådana objektiva uttryck begagnas frikopplas avtalsverkan från viljeutvägen. Cervin noterade att denna objektiva metod i allmänhet används i situationer då ett redan föreliggande avtalsförhållande ändras eller upphör. Eftersom avtalsförhållandet grundar en aktivitetsplikt är viljemetodens uttryckssätt inte nödvändigt.¹⁹³ Passiviteten kan därvid betraktas som ett rättsfaktum av dubbel karaktär. Den kan förutom att anses utgöra ett uttryck för vilja också medföra rättseffekt oberoende av vilja.¹⁹⁴

Passivitet som självständigt, objektivt, rättsfaktum förutsätter en viss slags rättsnorm. Arvidsson och Gorton benämner sådana *materiella passivitetsnormer*, varigenom rättsliga positioner uppkommer till följd av passivitet.¹⁹⁵

¹⁹¹ Jfr. Björkdahl JT 2011/2012, s. 256 f. som har diskuterat en liknande situation angående hyreshöjningar.

¹⁹² Se därom 2.2.

¹⁹³ Jfr. Cervin (1960), s. 181 f.

¹⁹⁴ Han anslöt i det avseendet till Karlgren, se Cervin (1960), s. 188, 217; Det bör dock påpekas att Karlgren och Cervin drar gränsen mellan objektiv och subjektiv passivitet på olika sätt, vilket illustreras av hur författarna beskriver 6 § 2 st. AvtL. Cervin menar att regeln utgör ett uttryck för viljemetoden, men Karlgren menar att regeln föreskriver objektiv passivitetsverkan. Se Cervin (1960), s. 172; Jfr. Karlgren (1965), s. 39 f.

¹⁹⁵ Arvidsson & Gorton (2019), s. 102.

Det finns lagregler i svensk civilrätt som ålägger en part aktivitetsplikt, varvid inaktivitet medför rättsverkningar. Den enklaste, och renaste av denna typ av regler är *preskription*, som innebär att en borgenär går miste om sin rätt att utkräva sin fordran om han inte inom viss bestämd tid från dess uppkomst gör den gällande.¹⁹⁶

Reklamationsbestämmelser utgör ett annat slags aktivitetsregler. Dessa är svårare att säga något generellt om. Rodhe fäster avseende vid att reklamationsreglerna till skillnad från preskriptionsbestämmelserna typiskt sett är inriktade på kort sikt och innefattar ett krav på insikt hos den som har ett anspråk. Reklamation ska i regel ske kort tid efter att borgenären insett eller bort inse att påföljder kan göras gällande.¹⁹⁷ Regler om reklamation vid avtalsbrott finns i ett stort antal lagar.¹⁹⁸ Dessa rättsnormer har i regel det gemensamma karaktärsdraget att passiviteten medför rättighetsförluster för den passive.¹⁹⁹ Starka skäl talar för att denna slags reklamationsregler inte kan ge någon ledning för frågan om passivitetsverkan för betalare.²⁰⁰

Alla reklamationsregler tar emellertid inte sikte på rätten att göra gällande påföljder för avtalsbrott. I AvtL uppställs i flera bestämmelser reklamationsplikt för kontrahenter i vissa situationer. En praktiskt viktig sådan är 6 § 2 st. AvtL, som reglerar den situationen att en anbudstagare lämnar en oren accept under villfarelsen att den är ren. Det föreligger alltså en dold dissens mellan anbud och accept. Om anbudsgivare måste ha insett detta måste han meddela anbudstagaren därom *utan oskäligt uppehåll*. Annars anses avtal i enlighet med den orena acceptens innehåll ha kommit till stånd.²⁰¹ Ett av ändamålen bakom bestämmelsen är att motverka att avtal strandar på dissens.²⁰²

En motsvarande regel om reklamationsplikt mot försenad accept finns upptagen i 4 § AvtL. I 9 § AvtL uppställs en reklamationsplikt för anbudstagare, när anbudstagaren genom uppfordran framkallat anbudet, och han hade måst inse detta. Det krävs emellertid inte att anbudstagaren måste ha insett att anbudsgivaren utgått från att avtal kommit till stånd på grund av vare sig passiviteten eller anbudet.²⁰³

I motiven till AvtL uttalade Obligationsrättskommittén att underlåtenhet att avböja ett anbud i undantagsfall bör medföra samma rättsverkningar som en accept. Det ansågs emellertid inte möjligt att i lag ställa upp allmänna regler

¹⁹⁶ Cervin (1960), s. 18; Se till exempel 2 § Preskriptionslagen.

¹⁹⁷ Rodhe (1956), s. 204.

¹⁹⁸ Se ”Flyget till Antalya” NJA 2018 s. 127 p. 15–22 där HD redogjort för flera av lagreglerna om reklamation i svensk rätt.

¹⁹⁹ Arvidsson & Gorton (2019), s. 103.

²⁰⁰ Se avsnitt 3, särskilt under 3.4.2.

²⁰¹ Se Karlgren (1965), s. 39 f.; Björkdahl JT 2011/2012, s. 239–240.

²⁰² Karlgren (1965), s. 48.

²⁰³ Jfr. Håstad (1993), s. 234.

för när tystnad kan likställas med samtycke. Frågan om reklamationsplikt mot anbud i andra fall än de som regleras i 9 § AvtL lämnades sålunda öppen.²⁰⁴

Enligt Karlgren är det inte möjligt att ställa upp en allmän regel om objektiv passivitetsverkan utan konkret lagstöd. Däremot kan man ta avstamp i givna lagregler och nå fram till principer för passivitetsverkan som kan tillämpas även i icke lagreglerade fall. Lagreglerna motiveras emellertid av så växlande hänsyn att Karlgren ansett det svårt att finna enhetliga principer. Detta innebär att analogimöjligheter, därest de finns, är beskurna. Enligt Karlgren utgör 6 § 2 st. AvtL och 82 § lag (1914:45) om kommission (gamla kommissionslagen) undantag.²⁰⁵ Även Björkdahl anför att 6 § 2 st. AvtL bildar en lämplig utgångspunkt för undersökning av när passivitetsverkningar kan inträda även utanför det direkta tillämpningsområdet.²⁰⁶

5.2.2 Avtalsverkan i rättspraxis

Enligt Håstad har en särskild passivitetsregel utvecklats i praxis, enligt vilken en mottagare av ett anbud måste reklamera inom skälig tid för att inte bli bunden av det (Skarinprincipen). Detta gäller när anbudet framkallats av anbudstagaren, och anbudsgivaren utgår från att anbudet godtagits om han inte hör annat. Dessutom måste anbudstagaren ha insett båda dessa omständigheter. Det gäller särskilt om anbudet föregåtts av en preliminär uppgörelse, och när mottagaren är näringsidkare. Denna regel bygger på en kombination av 6 § 2 st. och 9 § AvtL.²⁰⁷

I NJA 1962 s. 276 (Skarinmålet) hade en arrangör träffat en muntlig överenskommelse med en förmedlare om anlåtande av en orkester. Arrangören tillställdes sedan ett av orkesterledaren underskrivet kontrakt i enlighet med den muntliga överenskommelsen. Flera månader senare meddelade arrangören att han inte fått byggnadslov för festplatsen och orkestern inte kunde användas. Arrangören ansågs bunden i enlighet med uppgörelsen, när han inte inom skälig tid meddelat annat. Anbudet ansågs ha framkallats till följd av överenskommelsen. HD uttalade att arrangören måste ha insett att orkesterledaren utgått från att överenskommelsen låg fast om inget annat meddelades.²⁰⁸ Karlgren, som deltog i avgörandet, har senare anförat att passivitetsverkan i målet hade ”utsträckts till de yttersta gränserna för vad som juridiskt kan försvaras”.²⁰⁹

I NJA 1977 s. 25 ansågs ett landsting inte blivit bundet genom passivitet. En distriktsläkare hade obehörigen beställt en patientvårdare för landstingets räkning. Sedan landstinget inte besvarat en av tillverkaren skickad

²⁰⁴ NJA II 1915 s. 182 f.

²⁰⁵ Karlgren (1965), s. 187–188.

²⁰⁶ Björkdahl JT 2011/2012, s. 239 ff.

²⁰⁷ Se Håstads tillägg till NJA 2006 s. 638.

²⁰⁸ Även i tidigare praxis har HD fäst stor betydelse vid utebliven reklamation mot bekräftelser. Jfr. Rodhe SvJT 1968, s. 182 f.

²⁰⁹ Karlgren (1965), s. 212.

orderbekräftelse hävdade tillverkaren att landstingets uteblivna svar, i kombination med lång affärsförbindelse parterna emellan, innebar accept. HD ansåg emellertid att det inte kunde följa av tillverkarens och landstingets mellanhavande att ett bindande avtal kommit till stånd, med hänsyn till arten och omfattningen av förbindelserna. Detta oavsett vad tillverkaren avsett med orderbekräftelsen, och oavsett vad landstinget hade måst inse om detta. Håstad har tolkat avgörandet som att reklamationskyldigheten är begränsad till situationer när den aktive partens misstag är ursäktligt.²¹⁰

I NJA 1977 s. 92 fick ”Skarinprincipen” återigen betydelse, i förening med andra omständigheter. Efter förhandlingar om att B skulle ta över bolaget S:s representation i Syrien tillställdes B ett brev där bolaget förklarade sig villigt att acceptera B som representant med ensamrätt, om B godkände villkoren i brevet. Enligt brevet skulle skriftligt kontrakt upprättas efter B:s godkännande. B översände ett brev där villkoren godkändes och uppfattade det som att avtal därmed slutits, trots att något skriftligt kontrakt aldrig upprättades. B vidtog därefter förberedande åtgärder för att överta representationen. Även S började agera i enlighet med villkoren i avtalet. Enligt HD hade ett avtal i enlighet med villkoren i brevet kommit till stånd. Till stöd för detta anfördes dels förhandlingarna som föregick brevväxlingen, dels att S trots vetskap om B:s förberedande åtgärder förhöll sig passiv. Ett tredje moment tillkom emellertid, nämligen att S:s positiva agerande var ägnat att befästa B:s uppfattning. S:s konkludenta handlande fick därmed också betydelse.

I ”Lastbilscentralen” NJA 1980 s. 46 var frågan inte om avtal över huvud taget kommit till stånd, utan huruvida avtalet innefattade en skiljeklausul. Byggnadsfirman hade efter förhandlingar och av Lastbilscentralen lämnat anbud beställt arbete. I beställningsbrevet hänvisade Byggnadsfirman till Allmänna bestämmelser för byggnads-, anläggnings-, och installationsentreprenader (AB) 72, som innehåller en skiljedomsklausul. Lastbilscentralen mottog brevet utan anmärkning mot hänvisningen till AB 72 och påbörjade arbetet. Tillämpningen av AB 72 hade inte nämnts eller diskuterats vid förhandlingarna. Trots det ansågs Lastbilscentralen bunden av skiljeklausulen. Enligt HD måste Lastbilscentralen ha insett att Byggnadsfirman ansett sig slutgiltigt bunden först i och med beställningen, och enligt de i beställningsbrevet upptagna villkoren. Att arbetet påbörjats utan invändning mot villkoren ansågs därför medföra bundenhet. HD diskuterade även om ytterligare villkor bör ställas på just skiljeklausuler, vilket lämnas utanför denna uppsats.

I ”Byggma Syd” NJA 1982 s. 244 var frågan om ett bolag hade övertagit betalningsansvar för sina dotterbolags förpliktelser. Bolaget hade i cirkulärbrev till dotterbolagens leverantörer anvisat fakturor till bolaget, i stället för dotterbolagen. Moderbolaget hade därefter fortlöpande betalat fakturor i eget namn avseende leveranser till dotterbolagen. Leverantörerna hade därför haft anledning att uppfatta bolaget såsom ansvarigt för betalningarna, vilket

²¹⁰ Håstad (1993), s. 241.

måste ha stått klart för bolaget. Genom sin passivitet och konkludenta handlande ansågs bolaget därför betalningsskyldigt för obetalda fakturor.

I NJA 1992 s. 243 inträdde avtalsverkan på grund av passivitet och konkludent handlande. En revisor hade lämnat rådgivning i samband med en överlåtelse av samtliga aktier i ett bolag. Revisorn hade dessförinnan varit bolagets revisor i många år. Uppdragsgivaren hade uppfattat revisorn som sin ekonomiska rådgivare i transaktionen. När revisorn med denna vetskap lämnade råd utan att markera mot uppfattningen ansågs ett uppdragsförhållande ha uppkommit. Detta trots att inga förhandlingar hade förts och ingen uttrycklig överenskommelse förelåg ansågs avtal föreligga.

Enligt Björkdahl föreligger som utgångspunkt ett krav på preliminär överenskommelse för att passivitetsverkan ska inträda. Det ska således i princip finnas ett nästan färdigt avtal, och den passive ska i ett föregående led varit aktiv. Kravet på preliminär uppgörelse kan emellertid efterges, när vissa omständigheter föreligger. Konkludent handlande, och redan etablerat partsbruk har visat sig vara betydelsefulla omständigheter. Björkdahl konstaterar emellertid att det saknas stöd för att konkludent handlande självständigt kan ersätta preliminär uppgörelse som avgörande rekvisit.²¹¹

5.2.3 Avtalsverkan och återkrav

De principer som kommer till uttryck i rättsfallen ovan framstår som illa anpassade för överdebiteringar. På grund av passivitetverkningarnas undantagskaraktär är försiktighet påkallad.

Dubbla subjektiva rekvisit uppställs i samtliga fall som referats ovan i 5.2.2. Den icke-passive ska sväva i villfarelsen att avtal slutits eller att avtal har fått ett visst innehåll. Den passive ska ha kunskap om villfarelsen – olika variationer av lokutionen *måste ha insett* förekommer. När kontrahent trots sådan kunskap underlåter att upplysa motparten, eventuellt i kombination med positivt handlande, och därigenom befäster motpartens villfarelse, inträder passivitetsverkan. Prima facie framstår det som att överdebiteringsfall skulle kunna följa detta mönster. Det kan knappast föra för långt att utgå ifrån att en mottagares villfarelse om att ett betalningskrav är avtalsenligt normalt befästs av motpartens efterkommande av kravet och därpå följande passivitet.

Mottagarens misstag ska ha varit ursäktligt. Till skillnad från de ovan refererade rättsfallen finns det i överdebiteringsfall redan överenskommelser av ett annat innehåll än den som i förekommande fall skulle konstitueras av betalningsanmodan, betalning och passivitet. Mottagarens misstag är således hänförligt till avtalets innehåll. Detta kan jämföras med domskälen i ”Ränteskruven” NJA 2005 s. 142, där avtalsvillfarelsen innebar att leasingbolaget inte ansågs vara i god tro, låt vara inom ramen för *condictio indebiti*. Detta bör ha

²¹¹ Björkdahl JT 2011/2012, s. 246.

bäring på frågan om en villfarelse är ursäktlig även i det sammanhang som nu diskuteras.

Betalarens insiktskrav vållar också problem. Det är lätt att ansluta sig till de som kritiserat de dubbla subjektiva rekvisiten som svårtillämpade.²¹² Rimligtvis är en överdebitering möjlig på grund av betalarens bristande insikt om att betalningskravet är avtalsstridigt. Har denne insikt och ändå betalar utan förbehåll är vi återigen tillbaka i dispositionsfallet.²¹³ Passiviteten blir då överflödigt, precis som i rättshandlingsfallet i 5.1.

De dubbla subjektiva rekvisiten har dock goda skäl för sig. Underlåtenhet från betalaren borde inte påverka den utgångspunkten. Det borde gälla särskilt vid överdebiteringar, eftersom det här är fråga om en avtalspart som uppbär betalning utan att ha rätt till den. Det är svårt att se varför en ondtroende betalningsmottagare skulle få rätt att behålla beloppet.

5.2.4 Förlust av rätt att göra anspråk gällande

5.2.4.1 Inledning

HD har i ett antal avgöranden tagit ställning till verkan av en avtalsparts underlåtenhet att lämna upplysningar eller ge besked om att anspråk görs gällande i olika hänseenden. Omständigheterna i dessa mål skiljer sig åt i stor utsträckning, men alla rör frågan om passivitet ska medföra förlust av rätt att göra anspråk gällande. Rättsfallet ”Svartöns pris” NJA 2022 s. 3, har redan behandlats under 3.4. I det följande redogörs särskilt för ”Kravmjölken” NJA 2017 s. 3 och ”Leksaksaffären i Vimmerby” NJA 2018 s. 171.

5.2.4.2 ”Kravmjölken” NJA 2017 s. 203

I ”Kravmjölken” NJA 2017 s. 203 hade ett avtal om tilläggsersättning för KRAV-märkt mjölk hävts utan grund. Lantbrukarna, bröderna, fortsatte emellertid leverera mjölk trots att enbart grundersättning betalades ut. Närmare 10 år efter den obefogade hävningen framställde bröderna betalningskrav.

HD ogillade brödernas yrkande, därför att de med hänvisning till allmänna kontraktsrättsliga principer hade framställt kravet för sent. Bröderna hade i första hand krävt betalning av tilläggsersättning och i andra hand skadestånd på grund av den obefogade hävningen. HD fick därför anledning att pröva verkan av passivitet både i förhållande till rätten att kräva fullgörelse, och rätten att göra gällande påföljder på grund av kontraktsbrott. Inledningsvis konstaterade HD att många avtal förutsätter en *lojal samverkan* mellan

²¹² Jfr. NJA 2006 s. 638, referatet s. 650 med hänvisningar.

²¹³ Se 2.2.

parterna, vilket innefattar en skyldighet för parterna att lämna upplysningar och klargöra sina uppfattningar i olika avseenden.²¹⁴

Avseende skadeståndet hänvisade HD till principen att den som vill göra gällande påföljder på grund av kontraktsbrott inte kan förhålla sig passiv.²¹⁵ Avseende rätten att kräva fullgörelse av avtalsåtagande uttalade HD att det i vissa fall finns en skyldighet att meddela motparten att ett anspråk görs gällande. HD nämnde tre exempel på typsituationer då en sådan plikt föreligger. De tre typsituationerna förekommer även i HD:s domskäl i ”Restaurang Pelé” NJA 2002 s. 630.

- (1) En part vet att motparten inrättar sig på visst sätt i förlitan på en felaktig rättslig bedömning.
- (2) En part har gett motparten intrycket att denne eftergivit sin rätt.
- (3) En part har under mycket lång tid underlåtit att göra sin rätt gällande.

Den första situationen synes bygga på ett analogislut till 6 § 2 st. AvtL, varigenom passiviteten får verkan som ett självständigt rättsfaktum.²¹⁶ I ”Kravmjölken” ansåg HD att denna situation var för handen. Efter den obefogade hävningen hade bröderna fortsatt levererar mjölk, och mejeriet hade betalat grundersättning. Bröderna måste ha insett att mejeriet utgick från att överenskommelsen om tilläggsersättning slutat att gälla. Det ansågs ha ålegat bröderna att upplysa mejeriet om att hävningen inte accepterades. Eftersom så inte skett ansågs bröderna ha förlorat sin rätt att kräva tilläggsersättning.

Den andra situationen motiveras genom en hänvisning till det ovan nämnda rättsfallet ”Pantsättarens passivitet” NJA 1961 s. 26. Även om det inte direkt framgår av domskälen i vare sig ”Restaurang Pelé” eller ”Kravmjölken” torde det krävas att motpartens eftergiftsintryck är befogat. Arvidsson och Gorton har påengterat att detta ligger i linje med tillitsprincipen.²¹⁷

Beträffande den tredje situationen hänvisade HD till ”Bodelning efter 24 år” NJA 1993 s. 570. En make hade under 24 år underlåtit att påkalla bodelning, och ansågs därför ha förlorat rätten att göra det. I nu nämnda rättsfall förelåg en speciell situation – bodelningsanspråk omfattas inte av vare sig allmänpreskription eller specialpreskription. Enligt Arvidsson & Gorton utmärker sig

²¹⁴ Uttalandet upprepas i Svartöns pris och har återgivits i sin helhet i avsnitt 3.4.1.

²¹⁵ Jfr. till exempel ”Jehandens grus” NJA 2007 s. 909.

²¹⁶ HD hänvisar uttryckligen till bestämmelsen i NJA 2002 s. 630, referatet s. 641.

²¹⁷ Arvidsson & Gorton (2019), s. 111; Jfr. 5.1; Jfr. också Karlgren (1965), s. 12.

denna typsituation på så vis att ingen hänsyn behöver tas till den icke-passiva partens uppfattning; den (mycket) långa tidens passivitet är tillräcklig.²¹⁸

5.2.4.3 ”Leksaksaffären i Vimmerby” NJA 2018 s. 171

I ”Leksaksaffären i Vimmerby” vidareutvecklade HD passivitetsprincipen med avseende på förlust av ”primära avtalsrättigheter”.²¹⁹ HD prövade passivitetens relevans både som självständigt rättsfaktum och som rättshandling. Rättshandlingsfallet har redan berörts ovan under 5.1.

HD uttalade att passivitetsverkan kan inträda för förfluten tid, även om förutsättningarna för subjektiv passivitetsverkan inte föreligger. En part som inte gör gällande sina rättigheter fullt ut när de ska fullgöras av motparten kan förlora sin rätt att kräva fullgörelse för förfluten tid vid ett senare tillfälle. Huruvida motparten haft fog för uppfattningen att parten genom sin underlåtenhet avstått från den icke utkrävda prestationen är relevant för bedömningen. HD hänvisade här till avgöranden i s.k. underdebiteringsfall.²²⁰ Enligt HD har avtalsparterna en lojalitetsplikt gentemot varandra. Detta gäller särskilt i långvariga avtalsförhållanden, och innefattar ett ansvar att lämna varandra upplysningar om omständigheter som har betydelse för avtalsrelationen. HD bygger således vidare på den koppling mellan passivitetsgrundsatser och lojalitet i kontraktsförhållanden som tidigare kommit till uttryck i bland annat ”Kravmjölken”.

Slutligen uttalade sig HD om vad som gäller när båda parter misstagit sig om tillämpningens avtalsenlighet. Vem av parterna som är ”närmast att bära risken för de negativa följderna av den avvikande avtalstillämpningen” är i de fallen avgörande.²²¹ Utgångspunkten för bedömningen var att det var fråga om ett långvarigt avtalsförhållande, samt att hyresvärden under lång tid underlåtit att kräva omsättningshyra. Hyresvärden ansågs ha förlorat rätt till omsättningshyra för förfluten tid. Båda parterna var omedvetna om avtalsavvikelsen, och ansågs ha uppvisat ett visst mått av oaktsamhet. Den professionella hyresvärdens underlåtenhet hade bestått under mycket lång tid. Dessutom hade den föregående hyresgästen inte heller krävts på omsättningshyra under nästan fem år. I det läget ansågs det ha ankommit på hyresvärden att klargöra avtalsläget för den nya hyresgästen. Hyresvärden hade även tillgång till relevant information om avtalets innehåll. Hyresgästen hade inte ens en kopia av

²¹⁸ Arvidsson & Gorton (2019), s. 111; Jfr. Karlgren (1965), s. 13 som diskuterat möjligheten att tillerkänna passivitet verkan som viljeförklaring när en part i fortlöpande rättsförhållanden underlåter att utkräva sina rättigheter. Karlgren uteslöt inte att även objektiv passivitetsverkan skulle kunna inträda, till skydd för godtroende motparter. Av allt att döma har en sådan verkan nu alltså erkänts. Genom att inte ställa upp ett godtroskrav synes man till och med ha gått steget längre än Karlgren förutspådde.

²¹⁹ Arvidsson & Gorton (2019), s. 110.

²²⁰ NJA 1973 s. 315, och ”Mjölby – Svartådalens elleveranser” NJA 1991 s. 3 I och II.

²²¹ NJA 2018 s. 171 p. 15–16.

avtalet. Sammantaget ansågs hyresvärden böra bära risken för följderna av passiviteten. Denne ansågs därmed ha *eftergett* sin rätt, trots bristande insikt.

Den passivitetsregel som HD tillämpar gör passiviteten till ett självständigt rättsfaktum. För att passivitetsverkan i form av preklusion ska inträda enligt regeln krävs att en helhetsbedömning talar för att den passiva parten bör bära risken för följderna av passiviteten. Arvidsson och Gorton har anmärkt på att HD uttrycker det som att hyresvärd anses ha eftergett sin rätt, eftersom eftergift förutsätter att passiviteten utgör en rättshandling.²²²

5.2.4.4 *Applicering på återkravsanspråk*

Beträffande de tre typsituationerna som nämns i ”Kravmjölken” kan följande sägas.²²³ Den första situationen torde någon gång kunna föreligga när en överdebitering skett. Det kan diskuteras vad begreppet inrättande innebär i sammanhanget, men systematiska skäl talar för att det ska röra sig om samma slags inrättande som vid *condictio indebiti*.²²⁴ För att passivitetsverkan ska kunna inträda krävs dels att mottagaren svävar i rättsvillfarelse, dels att betalaren har insikt om villfarelsen under inrättandet.

Det finns skäl att anta att återkrav är uteslutet redan med tillämpning av *condictio indebiti* i en sådan situation, eftersom betalarens passivitet under dessa förhållanden kan betraktas som culpös. Den intressanta frågan är vad som gäller i de fall mottagaren inte anses varit i god tro på grund av sin rättsvillfarelse. Ponera exempelvis att HD i ”Tryckerimomsen I” NJA 2015 s. 1072 hade ansett att mottagaren bör bära risken för sin villfarelse. Godtroskravet hade därmed inte uppfyllts och återbetalning med stöd av huvudregeln för *condictio indebiti* hade i och för sig kunnat ske. Man kan fråga sig om betalarens insikt om mottagarens villfarelse i det fallet hade kunnat medföra passivitetsverkan.

Den tredje typsituationens praktiska relevans får antas vara begränsad. Att 24 år är tillräckligt lång tid ger ingen vägledning – anspråk med anledning av *condictio indebiti* preskriberas tio år efter fordringens uppkomst, det vill säga vid betalningstillfället.²²⁵ Man kan ifrågasätta behovet av att kunna tillämpa en sådan passivitetsprincip med hänsyn till att lagstiftaren redan satt en yttersta gräns inom vilken anspråk kan framställas.

Att ren passivitet under mycket lång tid bör inverka på återkravsrätten är i och för sig något som både Hult och Danielsson anfört.²²⁶ Redan att mycket lång

²²² Arvidsson & Gorton (2019), s. 120 f. Författarna kritiserar HD:s val att sjösätta regeln och menar att samma resultat hade kunnat uppnås genom att tillmäta passiviteten betydelse inom ramen för en skälighetsbedömning enligt 36 § AvtL.

²²³ Typsituation 2 har redan diskuterats i avsnitt 5.1.

²²⁴ Inrättande synes överensstämma med Cervins (och Knophs) beskrivning av intresseförskjutning, jfr. 4.3.1.

²²⁵ 2 § Preskriptionslagen; Jfr. ”Bodelning efter 24 år” NJA 1993 s. 570.

²²⁶ Se 2.3.4.3.

tid har förflutit talar också för att inrättandekravet i *condictio indebiti* är uppfyllt. Tidsutdräkten bör också kunna beaktas till nackdel för betalaren inom ramen för intresseavvägningen. Denna passivitetsprincip bör därför huvudsakligen vara relevant när mottagaren varit i *ond tro* vid mottagandet. Som visats i 4.3.2. har det åtminstone tidigare funnits stöd i doktrin för ett generellt godtroskrav för passivitetsverkan. Även 6 § 2 st. AvtL ger uttryck för ett sådant. Vidare verkar godtrosrequisitet i *condictio indebiti* inte kunna efterges. Dessa förhållanden talar för en restriktiv tillämpning av regeln för den tredje typsituationen.

Passivitetsregeln som HD tillämpar i ”Leksaksaffären i Vimmerby” påminner om helhetsbedömningen som intresseavvägningen i *condictio indebiti* utgör. Parternas oaktamhet, passivitetsens tidsutdräkt, tillgång till relevant information är omständigheter som kan beaktas vid båda bedömningar. Passivitetsregeln tillämpas när båda parter är ovetande om den avvikande avtalstillämpningen, även när denna ovetskap är oaktsam i viss mån.

Här kan eventuell skillnad i förhållande till *condictio indebiti* urskiljas. Om mottagaren svävar i avtalsvillfarelse *kan* god tro vara uteslutet, vilket ansågs vara fallet i ”Ränteskruven” NJA 2005 s. 142. Det är alltså inte helt otänkbart att återkravsrätten kan gå förlorad enligt passivitetsregeln när *condictio indebiti* föranleder en annan bedömning, eftersom avtalsvillfarelse förutsätts för passivitetsregelns tillämpning. Skillnaden ska nog inte överdrivas. Om passivitetsregeln hade tillämpats på omständigheterna i ”Ränteskruven” är det inte osannolikt att helhetsbedömningen hade utfallit till åkeriets fördel. Att leasingbolaget ansvarade för att fastställa avgifterna och därmed hade tillgång till relevant information torde tala för att bolaget legat närmast att bära risken för följderna av den felaktiga avtalstillämpningen.

Så torde fallet ofta vara vid överdebiteringar – att det är betalningsmottagaren som i professionell kapacitet har att fastställa det slutgiltiga priset i enlighet med överenskomna beräkningsgrunder. Beroende på hur detaljerad fakturan är kan betalaren ha större eller mindre möjligheter att kontrollera avtalsenligheten. Att döma av domskälen i ”Leksaksaffären i Vimmerby” talar en beta-lares begränsade kontrollmöjligheter mot passivitetsverkan.

Liknande resonemang kan identifieras i underdebiteringsfallen.²²⁷ I de fallen utgjorde leverantörernas kunskap och bättre möjlighet att beräkna priset omständigheter av stor vikt. Med ledning av dessa avgöranden bör stor betydelse fästas vid huruvida överdebiteringar kunnat upptäckas med det underlag som betalaren har tillgång till. Detta kan också jämföras med HD:s bedömning i reklamationsfrågan i ”Ränteskruven”. I det fallet fick betalarens möjlighet att

²²⁷ Se 2.4; ”Mjölby – Svartådalens elleveranser” NJA 1991 s. 3 I och II.

upptäcka överdebiteringarna med stöd av fakturorna central betydelse för när reklamationsfristen börjat löpa.²²⁸

²²⁸ Se 3.3.

6 Processuella passivitetsverkningar

Istället för direkt avtalsverkan kan överksamhet medföra bevisbördeverkan, av innebörd att bevisbördan för ett visst förhållande kastas om. Annorlunda uttryckt skapar överksamheten en presumtion för att ett visst förhållande föreligger.²²⁹ I NJA 1930 s. 131 ansågs part som inte reklamerat mot avtalsbekräftelse ha bevisbördan för att avtalet inte hade det innehåll som bekräftelsen utvisade. I NJA 2006 s. 638 ansågs ett landsting ha bevisbördan för att ett avtal inte kommit till stånd över huvud, därför att landstinget inte hade invänt mot en avtalsbekräftelse utan oskäligt uppehåll. HD sjösatte därmed en regel om bevisbördeverkan av underlåten reklamation mot erhållen avtalsbekräftelse. Denna regel innehåller i princip samma moment som 21 § lag (1991:351) om handelsagentur (HagL). Skillnaden är HD:s regel kan tillämpas utanför mellanmansförhållanden.²³⁰

I sitt tillägg för egen del i domskälen anförde justitierådet Håstad att man genom att betrakta 21 § HagL som uttryck för en allmän rättsgrundsats skapar ett instrument för åstadkommande av klarhet. Samtidigt medför konstruktionen av en bevisbörderegeln att rättsgrundsatsen förenas med en spärr mot missbruk.²³¹ Den tidigare behandlade regeln i 47 § köplagen har en liknande konstruktion, se ovan i avsnitt 3.4.3.

Utgångspunkten i återkravsmål är att mottagarens invändning om att denne haft en fordran hos betalaren motsvarande betalningen ska prövas som om mottagaren väckt talan om betalning för fordringen.²³² Om fordringens storlek är tvistig och betalaren inte reklamerar mot faktura går bevisbördan över på betalaren, om 47 § köplagen tillämpas direkt eller analogt. I hovrättspraxis har bevisbördan kastats om utan att 47 § uttryckligen nämnts, se nedan.

I hovrätten för nedre Norrlands dom 2017-07-18 i mål T 1036–16 tog hovrätten ställning i frågan om en entreprenörs rätt till ersättning för distanskostnader i samband med bland annat ÄTA-arbeten (ändringsarbete, tilläggsarbete, avgående arbete). Sammanlagt rörde det sig om sju fakturor, varav tre redan betalats av beställaren. Beställaren bestred betalningsskyldighet beträffande de obetalda fakturorna, och åberopade de betalade fakturorna kvittningsvis. Grunden för beställarens bestridande var att entreprenören inte lyckats styrka att denne haft de kostnader som omfattas av anspråket. Hovrätten ansåg att

²²⁹ Cervin var kritisk till denna typ av passivitetsverkan, såsom den kom till uttryck i 6 § g:a köplagen. Även om bestämmelsen hade föreskrivit direkt avtalsverkan hade samma resultat uppnåtts, eftersom bevisning om att ett lägre pris följer av avtalet torde duga till bevisning om bristande aktsam god tro, i vilket fall passivitetsverkan vore utesluten. Se Cervin (1960), s. 198–205, särskilt s. 203.

²³⁰ Herre JT 2006/2007, s. 690.

²³¹ Se Håstads tillägg till NJA 2006 s. 638, referatet s. 648 f.

²³² ”Independent finans” NJA 2016 s. 933 p. 19.

entreprenörens underlag var för knapphändigt för att kunna läggas till grund för betalningsskyldighet.

Entreprenörens anspråk om betalning för de obetalda fakturorna ogillades därför. Beträffande de redan betalda fakturorna gjorde hovrätten emellertid en annan bedömning. På grund av att beställaren redan betalat och därefter förhållit sig passiv skulle bedömningen göras från en annan utgångspunkt än den tidigare. Beställaren ansågs genom sin betalning och efterföljande passivitet ha accepterat fakturorna och underlaget, och ansågs bunden av sin accept i dessa delar. Däremot uttalade hovrätten att beställaren i det läget hade kunnat åberopa omständigheter som gör att beställaren ändå inte ska anses bunden. Så hade emellertid inte skett. Hovrätten verkar således ha medgett en motbevisningsrätt. Således synes det vara fråga om en bevisbörderegler som påminner dels om den regel som uttrycks i 47 § köplagen, dels om principen som kommer till uttryck i 21 § HagL.

I Göta hovrätts dom 2022-10-14 i mål T 4180–21 var frågan om en advokatbyrå hade debiterat en klient för mycket för utfört arbete. Hovrätten framhöll att den allmänna utgångspunkten är att den som påstår sig ha en fordran har att bevisa dess existens. Utgångspunkten var alltså att advokatbyråns styrka sin (redan betalda) fordran. Emellertid ansåg hovrätten att advokatbyråns intresse av att säkra bevisning avtagit sedan fordringen betalats utan förbehåll. Därför placerades bevisbördan på klienten, som alltså hade att styrka sin återbetalningsfordran. Bevisningen ansågs otillräcklig, och klienten förlorade målet.

Det finns alltså skäl att anta att bevisbördan för att en betalning saknat rättsgrund i många fall kommer åläggas betalaren. I vart fall verkar det gälla betalningar som görs i ett redan definierat avtalsförhållande mot faktura. Märk dock att detta är något annat än bevisbördan för omständigheter som gör att återkravsrätten ska falla enligt *condictio indebiti*. Att betalning har skett är en förutsättning för lärans tillämpning, och att viss tid har förflutit är en omständighet som naturligt föreligger. Omständigheterna som mottagaren ska styrka är av ett helt annat slag än de som diskuterats i detta avsnitt, och bevissäkringsresonemang gör sig inte gällande med samma styrka. Betalning och passivitet bör därför inte kunna påverka placeringen av bevisbördan i det avseendet.²³³

²³³ Jfr. ”Skattekontot II” NJA 2016 s. 1074 p. 17.

7 Avslutande reflektioner

Läran om *condictio indebiti* är specifikt anpassad för situationen att någon har betalat för mycket. Skyddet för betalarens intressen vidmakthålls genom utgångspunkten att en felbetalning ska återgå. En överföring skapar inte en rätt för mottagaren att behålla det som överförs. På grund av hur hållpunkterna i bedömningen har utvecklats finns ett utrymme för att beakta omständigheter av många slag. Samtidigt ägnas särskild uppmärksamhet åt det viktigaste – nämligen huruvida mottagaren inrättat sig i god tro. Dispositionsundantaget innebär ytterligare en mekanism till skydd för betalningsmottagare. Sammantaget säkras omsättningens trygghet, och ett väl avvägt skydd för godtroende betalningsmottagare. Allt detta motiverar också betalare att ha ordning på sina betalningsrutiner och manar till försiktighet.²³⁴

Passivitetspraxis spretar, och principerna har inte tillämpats av HD direkt på återkrav. De situationer då passivitet fått betydelse, antingen som rättshandling eller självständigt rättsfaktum, skiljer sig från återkravssituationer. Undantaget är uttalanden i ”Svartöns pris” NJA 2022 s. 3, som dessutom är ganska otydliga.

Är det mot bakgrund av detta lämpligt att tillämpa passivitetsgrundsatser? HD:s försök att standardisera bedömningen vid *condictio indebiti* talar emot det. Det vore anmärkningsvärt om HD parallellt med denna utveckling skulle börja tillämpa principer som *inte* tar hänsyn till de parametrar som HD så tydligt tagit ställning för (inrättande i god tro). Vid en jämförelse med rekvisiten i *condictio indebiti* framstår det förvisso som att bedömningarna ofta skulle mynna ut i samma slutsats. Det kan däremot inte uteslutas att återkrav kan gå förlorade med stöd av passivitetsprinciper, när *condictio indebiti* hade föranlett en annan bedömning.

²³⁴ Visserligen är det kanske är något av en överdrift att påstå att HD:s utveckling av principerna om *condictio indebiti* inverkar på betalares ställningstaganden till betalningskrav.

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

NJA II 1915, Nr 5, med förslag till lag om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område

NJA II 1981:15 Ändring i kreditupplysningslagen, m.m.

Proposition 1979/80:119 om preskriptionslag, m.m.

Proposition 1988/89:76 om ny köplag

Litteratur

Adlercreutz, Axel & Mulder, Bernard Johann, *Avtal: lärobok i allmän avtalsrätt*, Femtonde upplagan, Norstedts Juridik, Stockholm, 2021

Adlercreutz, Axel, Gorton, Lars & Lindell-Frantz, Eva, *Avtalsrätt 1*, fjortonde upplagan 2016, Juristförlaget, Lund, 2016

Adlercreutz, Axel & Gorton, Lars, *Avtalsrätt 2*, Sjätte upplagan, Juristförlaget, Lund, 2010

Adlercreutz, Axel, 'Avtalsrättens framväxt i Högsta domstolens praxis', i *Skrifter Bd 17 Högsta domsmakten i Sverige under 200 år. D. 2*, Nerenius & Santéus, Stockholm, 1990

Andersson, Jakob, *Mindre reklamationsplikt – mer "allmän passivitetsverkan"?*, SvJT 2022 s. 386–399

Arvidsson, Niklas, & Gorton, Lars, 'Passivitet inom avtalsrätten', i Gorton, Lars, Heuman, Lars, Persson, Annina H. & Sjöberg, Gustaf (red.), *Festskrift till Göran Millqvist*, Jure förlag AB, Stockholm, 2019

Asp, Petter, 'Om relationalistisk metod eller spridda anteckningar i jämförande rättsvetenskap', i Asp, Petter & Nuotio, Kimmo (red.), *Konsten att rättsvetenskap: den tysta kunskapen i juridisk forskning*, Iustus, Uppsala, 2004

Björkdahl, Erika P, *Passivitet och konkludent handlande – särskilt i samband med hyresavtal*, JT 2012–13 s. 237–270

Cervin, Ulf, *Om passivitet inom civilrätten*, Norstedt, Stockholm, 1960

Dahlman, Christian & Wahlberg, Lena (red.), *Juridiska grundbegrepp: en vänbok till David Reidhav*, Studentlitteratur, Lund, 2019

Danielsson, Christer, *Condictio indebiti igen*, JT 2011–12 s. 878–891

Danielsson, Christer, *Condictio indebiti: Vad krävs för att en misstagsbetalning ska bli bestående*, JT 2008–2009 s. 434–439

du Plessis, Paul J., *Borkowski's textbook on Roman law*, Fjärde upplagan, Oxford University Press, Oxford, 2010

Gorton, Lars, *Condictio indebiti i nyare svensk praxis*, JFT 2005 s. 452–470

Gunnarsson, Åsa & Svensson, Eva-Maria, *Rättsdogmatik: som rättsvetenskapligt perspektiv och metod*, Studentlitteratur, Lund, 2023

Hellner, Jan, *Avtals- och köprätt under 1900-talet*, SvJT 1984 s. 755–771

Hellner, Jan, *Betalning av misstag*, JT 1999–00 s. 409–415

Hellner, Jan, 'Om felaktiga utbetalningar och liknande misstag vid försäkring', i Elvin, Gösta & Hult, Phillips (red.), *Rättsvetenskapliga studier ägnade minnet av Phillips Hult*, Almqvist & Wiksell, Stockholm, 1960

Herre, Johnny, *Rättsverkan av passivitet vid mottagande av avtalsbekräftelse*, JT 2006–07 s. 687–697

Herre, Johnny & Johansson, Svante, *Svensk rättspraxis: Avtals- och obligationsrätt 2005-2019*, SvJT 2020 s. 822–1070

Holmbäck, Åke, *Missräkning är ingen betalning*, SvJT 1937 s. 529–531

Hult, Phillips, 'Condictio indebiti', i *Juridisk debatt: valda rättsvetenskapliga uppsatser*, Almqvist & Wiksell, Uppsala, 1952

Hultmark, Christina, *Reklamation vid kontraktsbrott*, Juristförlaget, Stockholm, 1996

Håstad, Torgny, Björkdahl, Erika P., Brattström, Margareta & Zackariasson, Laila, *Civilrättens grunder*, Tredje upplagan, Iustus förlag, Uppsala, 2022

Håstad, Torgny, 'Om underlåtenhet av Yngve Skarin och Bertil Bengtsson att ta ställning till översänt kontrakt respektive inlämnad seminarieuppsats. En civil- och processrättslig kommentar till NJA 1962 s. 276', i Bengtsson, Bertil & Agell, Anders (red.), *Festskrift till Bertil Bengtsson*, Nerenius & Santérus, Stockholm, 1993

- Ingvarsson, Torbjörn, *Condictio indebiti*, Eget förlag, 2016
- Jareborg, Nils, *Rättsdogmatik som vetenskap*, SvJT 2004 s. 1–10
- Kleineman, Jan, 'Rättsdogmatisk metod', i Nääv, Maria & Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*, Andra upplagan, Studentlitteratur, Lund, 2018
- Karlgrén, Hjalmar, *Kvittning och condictio indebiti*, SvJT 1940 s. 331–341
- Karlgrén, Hjalmar, *Passivitet: en köprättslig och allmänt avtalsrättslig studie*, Norstedt, Stockholm, 1965
- Lehrberg, Bert, *Avtalstolkning: tolkning av avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område*, Nionde upplagan, Iusté, Uppsala, 2020
- Lennander, Gertrud, 'Misstagsbetalning och kvittning i konkurs', i Lambertz, Göran, Lindskog, Stefan & Möller, Mikael (red.), *Festskrift till Torgny Håstad*, Iustus, Uppsala, 2010
- Lindskog, Stefan, *Betalning: om kongruent infriande av penningsskulder och andra betalningsrättsliga frågor*, Tredje upplagan, Norstedts juridik, Stockholm, 2022
- Lindskog, Stefan, *Preskription: om civilrättsliga förpliktelsers upphörande efter viss tid*, Femte upplagan, Norstedts Juridik, Stockholm, 2021
- Lindskog, Stefan, *Prövningsordningen vid återkrav av överlämnad egendom*, SvJT 2020 s. 297–314
- Magnusson, Andreas & Wagner, Alexander, *Löpande räkning: Är priset avtalat eller finns utrymme för att bedöma prisets skälighet?*, JT 2022–23 s. 12–33
- Mellqvist, Mikael, Persson, Ingemar, *Fordran & Skuld*, Tolfte upplagan, Iustus, Uppsala, 2022
- Mellqvist, Mikael, *Konkursprocess samt något om condictio indebiti*, JT 2021–2022 s. 949–962
- Peczenik, Aleksander, *Juridikens teori och metod: En introduktion till allmän rättslära*, Fritze, Stockholm, 1995
- Ramberg, Jan & Herre, Johnny, *Köplagen – En kommentar* (10 september 2021, Version 3A, JUNO) kommentaren till 47 §

Ramberg, Jan & Ramberg, Christina, *Allmän avtalsrätt*, Tolfte upplagan, Norstedts Juridik, Stockholm, 2022

Rodhe, Knut, *Förmögenhetsrätt: Förpliktelsers uppkomst och obligationsrätt 1960s–1965*, SvJT 1968 s. 177–225

Rodhe, Knut, *Obligationsrätt*, Norstedt, Stockholm, 1956

Rødvei Aagaard, Marianne M., *Obehörig användning av e-legitimation och läran om misstagsbetalning*, JT 2021–2022 s. 866–890

Svensson, Ola, Köplag (1990:931) 47 §, Lexino 1 november 2022 (JUNO)

Zackariasson, Laila, *Överdebiterad leasingavgift – tolkningsfrågor och ansvarsfrågor*, JT 2005–2006 s. 166–185

Rättsfallsförteckning

Högsta domstolen

NJA 1930 s. 131

NJA 1933 s. 25

NJA 1935 s. 507

NJA 1951 s. 1

NJA 1961 s. 26

NJA 1962 s. 276

NJA 1970 s. 539

NJA 1973 315

NJA 1977 s. 25

NJA 1977 s. 92

NJA 1980 s. 46

NJA 1982 s. 244

NJA 1989 s. 224

NJA 1990 s. 745

NJA 1991 s. 3 I och II

NJA 1993 s. 570

NJA 1994 s. 177

NJA 1996 s. 663

NJA 1999 s. 575

NJA 2001 s. 177

NJA 2001 s. 353

NJA 2002 s. 630

NJA 2005 s. 142

NJA 2006 s. 638

NJA 2007 s. 909

NJA 2011 s. 739

NJA 2015 s. 1072

NJA 2016 s. 933

NJA 2016 s. 1074

NJA 2017 s. 203

NJA 2018 s. 127

NJA 2018 s. 171

NJA 2018 s. 653

NJA 2022 s. 3

Högsta domstolens dom 2022-04-12 i mål nummer T 409–22

Hovrätterna

Göta hovrätts dom 2022-10-14 i mål nummer T 4180–21

Hovrätten för västra Sveriges dom 2018-07-09 i mål nummer T 3489–17

Hovrätten över Skåne och Blekinges dom 2019-05-10 i mål nummer T 3662–18

Svea hovrätts dom 2020-11-05 i mål nummer T 7178–18